

İskât-ı İzâfât Tevhîdi-I

Erbâb-ı Tahkîkin Gâmiz ve Müşkil Mesâilinden Olan Tevhîde Dair Bir Tanım

The Tawheed of Isqât al-Idhâfât-I

A Definition of Monotheism, the Finest, Most Intricate and Relatively Dangerous, Difficult Point of Religion and Sufism

İhsan Bulut

International Burch Üniversitesi, Bosna Hersek

Elif Derya Özdemir

Süleyman Demirel Üniversitesi, Kazakistan

Özet: Bir tevhîd tanımı olan “et-tevhîdü iskâtü’l-izâfât” yani “tevhîd, izâfetleri iskât etmektir” tanımı yüksek tasavvufa ait bir tevhîd telakkisidir. Cüneyd-i Bağdâdî’ye isnâd edilen iskât-ı izâfet tevhîdiyle alakalı yapılan değerlendirmelerden biri de onun hakîkî tevhîd ve havâssu’l-havâssın tevhîdi olması yönündedir. İskât-ı izâfet tevhîdi ayrıca tasavvuf edebiyatında hakiki tevhîdin bir miyarı, önemli bir kriteri olarak takdim edilir. Havâssu’l-havâssın tevhîdine ait bir tanım olması onun zorluğunu ifade etmek için yeterli bir delildir. Bu sebepten dolayıdır ki, “kemâl-i tevhit olan iskât-ı izâfet, erbâb-ı tahkîkin gâmiz ve müşkil mesâilindendir” denmiştir. İskât-ı izâfet tevhîdi, sünî tasavvuf ve vahdet-i vücûd paradigmaları çerçevesinde değerlendirildiğinde bir kısım yorum farklılıkları baş göstermektedir. Bu tevhîd tanımı, klasik Türk edebiyatı manzum ve mensur metinlerinde çokça zikredilmiştir. Farklı yorumlanma biçimleri olan iskât-ı izâfet tevhîdi, insan ve sair mahlukat için kullanıldığında büyük oranda fenâ düşüncesine, sebeplere hakiki tesir vermemeye ve mahlukatın varlığını hayal derecesine indirip onlara gerçek varlık (vücûd-u hakiki) payesi vermemeye; Zât-ı İlâhi için kullanıldığında ise Ehâdiyet kavramına dayanmaktadır. Bilindiği kadarıyla “iskât-ı izâfât” tabirini şiirde ilk kullanan kişi Feridüddîn Attâr’dır. Attâr, Esrâr-nâme’nin tevhîd kasidesinde iskât-ı izâfât tabirini “كه التوحيد اسقاط الإضافات / Ki et-tevhîdü iskâtü’l-izâfât” ifade kalıbıyla kullanır. Bu kullanım aynıyla hem Fars edebiyatı şairlerince hem de klasik Türk edebiyatı şairlerince iktibas edilmiştir. Tecrîd, tefrîd, terk ve itihâd ile tevhîd-i misâkî kavramlarının iskât-ı izâfât kavramıyla çok yakın bir irtibatı vardır.

Anahtar sözcükler: *Tevhîd, Tecrîd, Fenâ, Terk, Ehadiyet*

Abstract: “At-tawheedu isqât al-idhâfât”, which is a definition of tawheed, that states “tawheed is to deny the attributes” is a concept of tawheed belonging to high mysticism. One of the evaluations made about the tawheed of “isqât al-idhâfât” attributed to Junaid Baghdadi, is that it is the tawheed of true tawheed and havâssu’l-havâss. Isqât al-idhâfât tawheed is also presented as a benchmark, which is an important criterion of true tawheed in sufi literature. The fact that havâssu’l-havâss is a definition of tawheed is sufficient evidence to express its difficulty. It is for this reason that it is said that “isqât al-idhâfât, which is the perfection of tawheed, is one of the intensified and difficult tasks of arbâb-i tahqîq”. When the isqât al-idhâfât tawheed is evaluated within the framework of the Sunni mysticism and unity of existing paradigms, some interpretation differences arise. This definition of tawheed has been mentioned a lot in the verse and prose texts of classical Turkish literature. When isqât al-idhâfât tawheed, (which has different interpretations), is used for human beings and other creatures, it does not give a real effect to bad thoughts, causes, and reduces the existence of creatures to the level of imagination and does not give them the rank of real existence (wujud-u genuki); When used for the divine essence, it is based on the concept of Ahadiyet. As far as it is known, Farid al-Din Attar was the first person to use the term “isqât al-idhâfât” in poetry. Attar uses the term isqât al-idhâfât in Asrâr-nâmeh’s tawheed ode with the phrase “كه التوحيد اسقاط الإضافات / Ki al-tawheedu isqât al-idhâfât”. This usage has been quoted by both Persian literature poets and classical Turkish literature poets. The concepts of tajrîd, tefrîd, abandonment and unity of tawheed-i misâkî have a very close connection with the concept of isqât al-idhâfât.

Key words: *Tawheed (Monotheism), Tajrîd, Oneness, Abandoning, Ahadiyet*

نکو گوئی نکو گفتست در ذات

كه التوحيد اسقاط الإضافات

“Güzel söyleyen biri, Zâtı hakkında; tevhîd, izâfetleri iskâttir demiş.” (Attâr, Esrâr-nâme T.K., 2013: 1/ 54)

Giriş

Klasik Türk edebiyatı manzum ve mensur metinlerinde çokça zikredilen ve bu makalenin de konusunu teşkil eden, tevhîdin, özellikle de havâssu'l-havâssın tevhîdinin tariflerinden biri de “et-tevhîdu iskâtü'l-izâfât” tanımıdır.

Dini düşüncenin en çetin mevzuları tevhîde dair mevzulardır. Hususiyle bu mevzular tasavvufî tevhîde dair olunca içinden çıkılması daha bir zorlaşır.1 Muhatabını, derin sulara çeken tevhîd tariflerinden biri de iskât-ı izâfât tevhîdidir. İskât-ı izâfât tevhîdi, yüksek tasavvufa ait bir tevhîd telakkisidir. Söz konusu bu zorluklar dolayısıyla bazı metin şerhlerinde bir kısım yanlışlıklar yapılabilmektedir. İskât-ı izâfât tevhîdi de denilen ve sûfî tecrübenin yüksek bir mahsulü olan bu tevhîd, tasavvuf edebiyatında hakiki tevhîdin bir miyarı, önemli bir kriteri olarak takdim edilmesi sebebiyle ayrı bir ehemmiyeti hâizdir.

Vuslatî bu hususu şöyle ifade eder:

Kuyûdâtdan olan ‘ârî havâsdir

Özün fark eyleyen insân benimdir (Vuslatî, Dîvân, G: 53/9)

“Benliğe ait kayıtlardan kurtulmuş olan kimse havastır. Kendini fark eden o insan benim.”

İskâtü'l-izâfât tevhîdi aynı zamanda hakiki tevhîdi diğerlerinden ayıran bir kıstastır. 18. yy. sûfî şair ve âlimlerinden Eşrefzâde Ahmed İzzeddin Efendi tevhîd redifli gazelinde bu hususu şöyle anlatır:

Çü tevhîd oldu iskât-ı izâfet

İder tefsir nedir agyâr-ı tevhîd (İzzî, Dîvân, G: 63/4)

Öncelikle “tevhîd, iskâtü'l-izâfâtır” tanımı pekçok ikincil kaynaklarda Cüneyd-i Bağdâdî'ye nispet edilir.2 Cüneyd'e isnad edilen bu tabir ya aynıyla onun ifadesi yani ‘lafzan rivayet’ ya da ibare başkasının mana ise onundur ki, bu da ‘manen rivayet’ tir. Biz bu ibarenin aynıyla Cüneyd-i Bağdâdî'ye ait olduğuna dair birinci kaynaklardan bir şey bulamadık. Manen rivayet meselesine gelince gerek Cüneyd’in Resâil’inde gerekse tasavvuf klasiklerinde hakiki tevhîdin iskât-ı izâfât olduğu fikriyle benzer düşünceleri ifade eden pek çok ifadeler bulmak mümkündür. Hatta ilerleyen paragraflarda ifade edileceği üzere Cüneyd’den başka bazı erken dönem sûfilerinin de bu manayı ifade ettikleri görülmektedir.

1 XVI. yy.’ın önemli mutasavvıflarından Nüreddinzâde, bu hususu şu şekilde ifade eder: “Malum oldu ki kemâl-i tevhit iskât-ı izâfette olur imiş. Bu mesele erbâb-ı tahkikin gâmiz ve müşkil mesâilindedir.” (Tabakoğlu, 2016: 187) Necip Fazıl da İmam-ı Rabbânî’nin Mektubât’ına ait sadeleştirme çalışmalarında tasavvufî tevhîde dair meselelerin zorluğunu ifade ederken “din ve tasavvufun en ince, en girift ve o nisbette tehlikeli, çetin noktası: tevhîd” tabirini kullanır. (İmam Rabbani, 1978: 10)

2 Bk. Emin Edib Efendi, Tuhfetü’l-Râşid, vr.50a; Ankaravî, İsmail Rusuhî, Minhâcî’l-Fukarâ, Vefâ Yayınları, İstanbul, 2008, s.180; Ali el-Karî, Vahdet-i Vücûd Risalesi, thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, trc. Harun Ünal, Süleymaniye Vakfı Yay., İstanbul 2013, s.26; Akdağ, Eyyup, Kazancızâde Emin Edib Efendi (1857-1919)’nin Hayatı ve Tuhfetü’l-Râşid fi Vahdehi’l-Ehadi’l-Vâhid Adlı Eseri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 3, C.1, Haziran 2015, s. 157; Akdağ, Eyyup, Kazancızâde Emin Edib Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniv., Sivas, 2016, s. 281.

Araştırmanın Yöntemi

Bir kısım tez ve metin şerhlerinde iskât-ı izâfât tarifine dair serdedilen bir kısım yanlış ve eksik malumatlar ve konuyla ilgili etraflı bir çalışmanın bulunmaması bu makalenin hazırlanmasına sebep olmuştur. Bu makale nitel araştırma yöntemiyle ele alınmış, veriler doküman taramasıyla toplanıp, içerik analizi ile analiz edilmiştir. Makalenin yazılma sürecinde ilk olarak ulaşılabilen manzum ve mensur eserlerde “iskât, iskât, izâfet, izâfât, tevhid, tevhîd vb.” kavramları üzerinden tarama yapılmıştır. Elde edilen veriler irtibatlı olduğu konulara göre tasnif edildikten sonra bu konular üzerinde literatür araştırmaları yapılmış ve oluşturulan tasnifi destekleyip desteklemediği gözlemlenmiştir.

Çalışmanın ana hedefi; klasik Türk edebiyatı manzum ve mensur tasavvufî eserlerinde sıkça atıfta bulunulan bir tevhîd tanımı olan ‘iskât-ı izâfât tevhîdi’nin tasavvufî anlam tabakalarını incelemek ve edebi metinlerdeki kullanım biçimlerini tespit etmektir.

Bu makalenin evrenini didaktik tasavvufî eserler, klasik Türk edebiyatına ait manzum ve mensur edebi eserlerden divanlar, mesneviler ve şiir şerhleri oluşturmaktadır. Seçilen divanlar, mesneviler, metin şerhleri ve tasavvufa dair makale ve eserlerden oluşan kaynaklar bu araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Bulgular

“Tevhîd, iskâtu’l-izâfâtır” tarifi pek çok ikincil kaynakta Cüneyd-i Bağdâdî’ye nispet edilmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî sonrası erken dönem tasavvufî eserlerde her ne kadar bu manayı teyit eden izahlar bulunsa da ibarenin aynıyla Cüneyd-i Bağdâdî’ye ait olduğuna dair birinci kaynaklardan bir bilgiye rastlanamamıştır.

Kaynaklar göz önüne alındığında iskât-ı izâfât tabirinin sünnî tasavvuf ve vahdet-i vücûd telakkileri açısından iki ayrı şekilde açıklandığı söylenebilir.

Tasavvufa dair didaktik eserlerde ele alınan bu konu oradan Klasik Fars ve Klasik Türk Edebiyatı metinlerine girmiştir. İskât-ı izâfât tabirinin bilinen en eski ve en dikkat çeken kullanımı Feridüddin Attâr’ın kullanımudur. Attâr bu ibareyi; “Ki et-tevhîdu iskâtu’l-izâfât” ifade kalıbıyla kullanmaktadır. (Attâr, Esrârname K., 2013: 1/ 54) Attâr’ın kullandığı bu ifade kalıbı birçok şairimiz tarafından da aynen iktibas edilmiştir.

İskât-ı izâfât tanımı, edebi metinlerde pek çok farklı bağlamlarda ve şekillerde karşımıza çıkmaktadır. İncelemeye konu olan manzumelerde iskât-ı izâfet tanımının kullanımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Ki et-tevhîdu iskâtu’l-izâfât, iskât-ı itibârât eylemek, iskât-ı kuyûdât eylemek, iskât-ı muzafât eylemek, iskât-ı izâfât eylemek, izâfât-ı niseb eylemek, kuyûdât-ı izâfâtı terk eylemek, evsâf u izâfâtı terk eylemek, izâfâtı ortadan götürmek, iskât-ı vücûd eylemek, ifnâ-yı vücûd eylemek, cümleten izâfâtı kat’ itmek, izâfât u kuyûdât illerinden kurtulmak, cümle varlıkları iskât etmek, özin iskât etmek, izâfât u taayyünden soyunmak, cümle izâfâtı aradan iskât etmek, mahv-ı izâfet eyleyüp, niseb ve izâfâtan ümît kesmek, tahlîs-i izâfât eylemek, izâfeti selb etmek, kayd-ı kuyûd çekmek,

izâfât u kuyûdu gidermek, nisbeti iskât etmek, kayd-ı sûretten geçmek, cümle kuyûdâtdan geçmek, kat’-ı izâfât itmek, kat’-ı izâfât-ı sivâ itmek, izâfât u kuyûddan kurtulmak, mahv-i sûret etmek, cümle izâfâtı bırakmak.”

Ayrıca iskât-ı izâfet tanımının şu maddelerle alakalı olarak işlendiği de ifade edilebilir:

Gülşen-i Râz ve şerhleri başta olmak üzere tasavvuf literatüründe tekke, gönül, vahdet makâmı beşeriyetin fenâ bulma anlamına gelen ‘harâbât/meyhâne’ vahdet-i sırf, vahdet-i zâtiye ve itlâk-ı baht, makâm-ı lâhût, hazret-i vahdet olarak da karşılanan vahdet makâmına işâret olarak kullanılır.

İskât-ı izâfât tanımı, incelemeye konu olan manzumelerde çok defa tasavvufî tevhîd denildiğinde akla ilk gelen fenâ kavramına dayandırılmış veya beraber ele alınmıştır.

İncelenen manzumelerde ayrıca iskât-ı izâfât yönteminin belirtildiğine ve iskât-ı izâfâtın nasıl ve ne surette yapılacağı anlatıldığına da rastlanmıştır.

Azîz Mahmûd Hüdâyî, önce enfûsî ve âfâkî tefekkürün, ikinci olarak âşıkların hayatlarının tetkik edilmesinin, son olarak da “âlem-i itlâka” yani her türlü kayıt ve sınırlamalardan azade olan âleme bakmamızı tavsiye eder.

Abdurrahîm Karahisârî’nin önerdiği yöntem ise benliği iskât etmeğe yani fenâ düşüncesine dayanır.

Hüseyin Vassâf, iskât-ı izâfet yapmak isteyenlere bir yöntem olarak aşkı ve tefekkürü önerir. Aynı şekilde Ahmed Nâmî, Vuslatî ve Kâsımzâde Seyyid ise iskât-ı izâfâtın aşksız yapılamayacağını ve iskât-ı izâfâta ancak ilahi aşka nail olmakla muvaffak olunabileceğini ifade ederler.

Mehmed Sıdkî de bir metot olarak iskât-ı izâfât için yarımı unutup yaşanılan ana odaklanmayı tavsiye eder.

İskât-ı izâfât tevhîdinin, tasavvufî ve edebî metinlerde farklı şekillerde yorumlandığı görülmektedir. Bu meselenin izahları konunun devamı mahiyetinde kaleme alınacak bir sonraki makaleye havale edilerek iskât-ı izâfâtın yorumlanma biçimleri şu şekilde sıralanabilir: Benliği aradan çıkarmak şeklinde iskât-ı izâfât; havâssu’l-havâssın tevhîdi (tevhîd-i hakiki) olarak iskât-ı izâfât; bir tecrîd ve tefrîd eylemi olarak iskât-ı izâfât, terk esasları ve iskât-ı izâfât; ittihâd, hulûl ve iskât-ı izâfât; ehadiyet ve iskât-ı izâfât; tevhîd-i mîsâkî ve iskât-ı izâfât; zikir ve iskât-ı izâfât; gaybet, huzur ve iskât-ı izâfât, semâ ve iskât-ı izâfât.

Tartışma

İskât-ı İzâfât Tevhîdi

Bu bölümde iskât ve izâfât kelimelerinin anlamları üzerinde durulduktan sonra sünnî tasavvuf ve vahdet-i vücûd paradigmaları çerçevesinde “*et-tevhîdü iskâtü’l-izâfât*” tanımı hakkında kısa açıklamalar yapılacaktır.

“Et-tevhîdü iskâtü’l-izâfât” tanımının tahliline girişmeden önce bir hususun açıklığa kavuşturulmasında fayda görülmektedir:

“İskât-ı izâfât” tabirinin anlamı bir kısım bâtinîlerin anladıkları gibi kulluğa ait sorumlulukların düşürülmesi demek değildir. Bu yanlışlığı ifade sadedinde Osmanlı'nın son dönem sûfilerinden olan Mustafa Vahyî Efendi karşılaştığı bir gürûhun hâlini ifade ederken, bir kısım müfsitlerin, sûfilere ait mâsivâdan el çekme/perhiz düsturunu terk edip “tevhîd, izâfetleri iskât eder” düsturunu ruhsat edinmek ve ona sımsıkı sarılmakla İbâhîler gibi her şeyi mubah saydıklarını, kendilerine terettüp eden kulluk vazifelerinden iskât-ı izâfât ettiklerini ve dinin ahkamına karşı lâkayt ve lâübâlî davranarak azimetleri terk ettiklerini, böylece peygamber ve ashâbının yolundan nasıl ayrıldıklarını ifade eder. (Pekdoğru, 2016: 162,163)

Tarifte geçen iskât kelimesi sözlükte, “düşmek” manasına sukût kökünden türemiş olup “düşürmek, atmak, izâle etmek, hükümsüz bırakmak” anlamlarına gelir. (Bardakoğlu, 1999: 19/137)

İzâfât kelimesine gelince, izâfetin çoğulu olup sözlükte “bir şeyle diğer bir şeyi ortak bir bağ yoluyla bağlama, ancak bir arada düşünülebilir varlıklar arasındaki ilişki, nispet etme, bağıntı, görelilik” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise mutlak olan Hakk’ın varlığına nispetle var kabul edilen izâfî varlıklar, mahlûkat, mevcudat manasına gelmektedir. (Ayverdi, 2010: 591)³

Farklı paradigmalara göre sûfilerin söz konusu tarifi algılama biçimine geçilmeden önce “iskâtü'l-izâfât” ve “et-tevhîdu iskâtü'l-izâfât” tabirlerine verilen manalara kısaca göz atılacaktır:

“İki şey arasındaki bağlantıları kaldırmak, itibâr ve izâfet (bağıntı)larını düşürmek” (Cebecioğlu, 2005: 318, 319); “hükümsüz bırakmak, kendine bir şey izâfet etmemek” (Bursevî, 2019: 1060); “nispet ve izâfeleri yok saymak, fail olarak yalnızca Hakk’ı görmek ve her şeyi ona bağlamak” (Uludağ, 2012: 190); “her şeyin zâtında, zât-ı ehadiyyeti görmek” (Cebecioğlu, 2005: 318); “Allah’ın sıfat, esmâ ve ef’âl şanlarından ibâret olan âlemin görüntü boyutunu aşabilmek için nisbet ve izâfet tortularından arınmak, var gözükten şeylerin Allah’tan ayrı gayrı (yani hakikatte vücûdun Hakk’a ait olduğunun ve hakikat nokta-i nazarından mümkünin vücudunun) olmadığına farkına varmak, kesretdeki vahdetin şuurunu yaşamak” (Özdamar, 2012: 247); “‘Attığında, sen değil, Allah attı’ (Enfâl/17), ‘Allah sizi de yapıp etmekte olduklarınızı da yarattı’ (Saffât/96) ayetlerinde ifade olunduğu şekliyle kâinata yapma, etme işinin uygulayıcısı olarak sadece Allah’ı görmek” (Cebecioğlu, 2005: 319).

Geldiğimiz noktada denebilir ki; “*et-tevhîdu iskâtü'l-izâfât*” tarifine hangi tasavvufî ekolün paradigması üzerinden bakılırsa verilecek manayı da büyük oranda bu paradigma belirleyecektir. Çünkü manayı belirleyen en temel unsurlardan biri de paradigmadır. Madem ki bu tevhîd tarifi Cüneyd-i Bağdâdî’ye nispet edilmektedir, o halde hangi ekole göre tahlil edilirse edilsin hiç olmazsa ilk olarak sünî tasavvuf paradigması üzerinden tahlile tabi tutulmalıdır.

³ “İskâtü'l-izâfât” ve “et-tevhîdu iskâtü'l-izâfât” tabirlerine verilen manaların bir kısmı da şu şekilde ifade edilmiştir: “İki şey arasındaki bağlantıları kaldırmak, itibâr ve izâfet (bağıntı)larını düşürmek” (Cebecioğlu, 2005: 318, 319), “hükümsüz bırakmak, kendine bir şey izâfet etmemek” (Bursevî, 2019: 1060), “nispet ve izâfeleri yok saymak, fail olarak yalnızca Hakk’ı görmek ve her şeyi ona bağlamak” (Uludağ, 2012: 190), “her şeyin zâtında, zât-ı ehadiyyeti görmek” (Cebecioğlu, 2005: 318), “Allah’ın sıfat, esmâ ve ef’âl şanlarından ibâret olan âlemin görüntü boyutunu aşabilmek için nisbet ve izâfet tortularından arınmak, var gözükten şeylerin Allah’tan ayrı gayrı (yani hakikatte vücûdun Hakk’a ait olduğunun ve hakikat nokta-i nazarından mümkünin vücudunun) olmadığına farkına varmak, kesretdeki vahdetin şuurunu yaşamak” (Özdamar, 2012: 247), “‘Attığında, sen değil, Allah attı’ (Enfâl/17), ‘Allah sizi de yapıp etmekte olduklarınızı da yarattı’ (Saffât/96) ayetlerinde ifade olunduğu şekliyle kâinata yapma, etme işinin uygulayıcısı olarak sadece Allah’ı görmek” (Cebecioğlu, 2005: 319).

Bu sebepten dolayı söz konusu tevhîd tarifi ilk olarak sünnî tasavvuf paradigması üzerinden ikinci olarak da klasik şairlerimiz üzerinde derin izler bırakmış olan vahdet-i vücûd nazariyesi üzerinden tahlil edilecektir.

Sünnî Tasavvuf ve İskât-ı İzâfât

Buraya kadar aktarılan bilgilerden ve sünnî tasavvufun genel paradigmasından hareket ederek ilk sûfilere göre “*tevhîd, izâfetleri iskât etmektir*” tarifini şu şekilde anlamak mümkündür:

Tevhîd; kişinin kendini mâsivâyâ (Allah’dan gayri şeylere) bağlayan her türlü bağlardan kurtarıp yalnızca ona bağlanması; fâil-i muhtâr olarak sadece Hakk’ı görmesi, eşyâ ve hadiseler üzerinde yegâne müesssir olarak Hakk’ı bilmesi, sebeplere ve vasıtalara hakiki tesir vermemesi demektir. Bu bağların/izâfetlerin en kuvvetlisi ve amansız olarak da nedensellik (causality) ilkesinin temel iki argümanı olan benlik ve doğayı göstermek mümkündür.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, sebeplere ve vasıtalara hakiki tesir vermeme meselesini Mesnevî’inde fevkâlâde çarpıcı örneklerle şu şekilde ele alır:

“844

این سبب چه بود بتازی گو رسن

اندرین چه این رسن آمد بفن

În sebeb çibved betâzî gû resen

Enderin çeh in resen âmed befen

‘Arapça olan bu sebep ne demektir? cevap ver ki (Farsça) resendir, iptir. O ip, bir kuyuya fen ile sarkıtılmıştır.’

Evet, (Farsça’da resen demek olan) ‘sebeb’ kelimesi, ‘Arapça’dır ve ‘ip’ demektir. Kuyudan nasıl ki ip ve kova vasıtasıyla su çıkarılıyorsa, sebepler âlemi olan dünyada da her iş bir sebeple görülmektedir.

845

گردش چرخه رسن را علتست

چرخه گردان را ندیدن زلتست

Gerdiş-î çerhâ resenrâ illetest,

Çerha gerdanrâ nediden zilletest.

‘Çıkrığın dönmesi ipe illettir, çıkırığı çevireni görmemek ise zillettir.’

846

این رسنه‌ای سببها در جهان

هان و هان زین چرخ سرگردان مدان

În resenhâ-yî sebebhâ der cihân,

Hân u hân zîn çerh-ı sergerdân medân.

‘Cihandaki bu sebep iplerini sakın çarh-ı felekten bilme.’

847

تا نمائی صفر و سرگردان چو چرخ

تا نسوزی تو ز بی‌مغزی چو مرخ

Tâ nümânî sıfır u sergerdân çü çerh.

Tâ nesûzî tû zibîmağzî çü merh.

‘Tâ ki felek gibi hâli ve sergerdân kalmayasın ve beyinsizlikten kav gibi yanmayasın’

Kuyudan nasıl su çekildiğini hepimiz biliriz. İpe bağlı olan kova kuyuya sarkıtılır, sonra çukruk çevrilir, ip ona sarılır. Kova da kuyudan çıkar. Demek ki suyun çıkması için birkaç sebep var. Evvelâ, kova, saniyen ip, sâlisen çukruk. Fakat bunun sûretâ dördüncüsü, hakikatte ise birincisi olan bir sebep var ki, o da çukruğı çeviren kimse. Çünkü o çevirmese ne çukruk döner ne ip sarılır ne de kova suyu çıkarır. Hazret-i Pîr, şu temsilin iradından sonra buyuruyor ki: Düyâ, filvâkî sebepler âlemdir. Bütün hâdiseler sebep, müsebbib, illet ve ma’lûl ipleriyle birbirine bağlıdır. Çarhın dönmesi, yani tabî’i inkilâbât olmasıyla o hâdiseler zuhûra gelir. Fakat, o hâdiselerin zuhûrunu çarhtan değil, çarhı da çeviren Müsebbibü’l-Esbâb’dan bilmek lâzımdır. Aksini tevehhüm etmek, kuyu başındaki çukruğın döndüğünü görüp de döndüreni görmemek kadar hamâkattır. Müsebbibü’l-Esbâb olan Allah, bazen de esbâba, olan hassalarından başka bir tesir verir.” (Tâhirü’l-Mevlevî, 1973: 2/492-493)

Ferdî idüp iskât-ı izâfet eyle teslîm

Zühhâd-ı zamâne dahı esbâb ile oynar (Ferdî, Divan: G: 109/5)

Ferdî, sebeplerin hakikatte herhangi bir tesire sahip olmadığını yegâne müessir-i hakikinin Cenâb-ı Hak olduğunu ifade sadedinde iskât-ı izâfet ederek hükmün yegâne sahibi Allah’a teslim olduğunu fakat zamâne zahidlerinin sebeplerle oyalandıklarını ve onlara bağlanıp kaldıklarını ifade eder.

İlk sûfilerce “iskâtu’l-izâfât kavramıyla yakın anlamlı kullanılan kavramlardan biri de “iskâtu’l-yâât” kavramıdır.

Eskiden dergâhlarda “benim hırkam” “benim cübhem” diye eşyayı kendisine izâfe edenleri eşyâlarıyla dergâhın dışına koyarlarmış. Bu sebepten gerçek tevhîd için tasavvufî literatürde ‘iskâtu’l-izâfât’ yahut ‘iskâtü’l-yâât’ denir. “İskâtu’l-yâât” tabiri Arapça’daki birinci tekil zamirinin yani benlik ve mülkiyet ifâde eden ve “ى” harfiyle yapılan “-î” ekinin düşürülmesi yani “ya” harfini ortadan kaldırmak demektir. Arapça’da “bana âidliği” anlatan mülkiyet/iyelik ifâdesi “ya” harfiyle yapılmaktadır. Meselâ “kitâbi/benim kitabım” derken sondaki “ya” harfi “benim” anlamı taşımaktadır. (Yılmaz, 2008: 115) “İskâtu’l-yâât” kavramı ilk sûfiler nezdinde şu şekilde anlaşılmaktaydı:

Bu husus Serrâc’ın (2012: 31,32) Şibli’den (ö. 334/946) naklettiği bir tevhîd tarifinde şöyle geçer: “‘Nefy’i, isbât anlamı taşımayan kimsenin tevhîdi sahih değildir.’ (Şibli), kendisine, ‘isbât nedir?’ diye sorulduğunda şu karşılığı verirdi: ‘Arapça’da benlik ve mülkiyet ifade eden ‘yâ’ harflerini (lî, bî, minnî, ileyye gibi) ortadan kaldırmaktır.’ Allah bilir ama bu sözün manası, şudur: Gerçek muvahhid kendini ortaya koymayı nefyeder; yani her şeyde benlik ve nefsi gönlünden çıkarır. ‘Ben, bana, beni, benimle, benim hakkımda, benden’ vs. gibi lâfları bırakır. Her ne kadar dilinden bu tür kelimeler çıksa bile gönlünde bir benlik ve varlık iddiası bulunmaz.” Kuşeyrî de (2014: 390) aynı sözü isim vermeden nakletmiştir.

Benlik ve mülkiyet ifâde eden ‘yâ’ harflerini ortadan kaldırma meselesini Abdullah-ı İlâhî, Ömer Rûşenî’ye ait bir terciî bende yazdığı şerhte manzum olarak şu şekilde ifade eder.

İzâfet ‘indî ve minnî dimekdür

Enâniyyetden ol innî dimekdür

“İzâfet “bana göre” (indî), “benden” (minnî) demektir. Benlik saikiyle o, “şüphesiz ben” (innî) demektir.”

Enâniyyet gerekmez ehl-i hâle

Enâniyyetlü bir kîl isne kala

“Hâl ehline benlik taslamak (enâniyyet) yakışmaz. Enâniyyetli bir söz sahibine kalsın.”

Kala bir kîlün issi kâlün ehli

Dolmuşuz kîl ü kâle hâlün ehli

“Bir sözün sahibi bir de sözün ehli kalsın. Biz hâlin ehli olarak dedikoduya, boş söze dolmuşuz, tahammülümüz kalmamış.”

İkilikten geçen tevhîdi buldı

Mücerred oldı vü tecrîdi buldı

“İkilikten vazgeçen tevhîdi buldu. Kendini kesretten soyutladı ve kalbini mâsivâdan arındırma yolunu buldu.”

Bilüp tecrîd ü tevhîdi muhakkak

Tapar vahdetdeki tefrîdi el-hak

“Doğrusu, varlığı tahkik yoluyla tecrîdi (izâfât ve ilintilerinden bütünüyle soyulmuş olarak telâkki etmeyi) ve tevhîdi bilip vahdetdeki tefrîd makamını (hiçbir şeyin sâliki hükmü altına alamadığı, sâlikin bâtinî alâkalarından ve nefisten sıyrılıp Hak ile olduğu makamı) bulur.”

Dahı taklîd ilen olmaz mukayyed

Küşâd olup tapar mülk-i muhalled

“Üstelik, taklid ile kayıt altına girmez. Açılıp ebedî bir mülk bulur.” (Uyan, 2015: 82)

Bu mısralarda da görüldüğü üzere kâmil manasıyla tevhîd, tecrîd ve tefrîd ehli olmak “yâ” ile meşgul olmayı men ediyor. Ben ve benim” demekten kurtulmayı gerektiriyor. Çünkü “kâim bi-nefsih/varlığı kendinden” olan sâdece Allah’tır. Biz “kâim bi-nefsih” değiliz. Allah lütfettiği için varız. Allah gösterdiği için görüyor, yedirdiği için yiyoruz. Her şeyimiz O’na bağlı. Dolayısıyla kendimize ait bir varlık iddiasında bulunmamız Cenâb-ı Hakk’ın razı olacağı bir husus değildir. Demek ki; Allah katında salih bir kul, insanlar arasında makbul olmak isteyen benlikten kurtulsun denmiş oluyor. (Yılmaz, 2008: 116) Zaten kemâl sâhibi insanların asıl maksadı da varlık göstermek değil, Allah’ın varlığına nazaran vehimden ibaret olan varlığından arınmak, nefisini tezkiye ve kalbini tasfiye etmektir. (Yılmaz, 2008: 117)

Afîfi, sûfilerin çok sayıdaki tasavvuf tariflerini naklettikten sonra bütün bu tariflerin müşterek noktasını şöyle ifade eder: “Tasavvuf tanımlarının ağırlıklı bir kısmına göre (sûfiler) tasavvufun esasının “fakd ve vücûd” olduğunda ittifak üzeredirler. “Fakd, sûfinin benliğinden kurtulması, vücûd ise, Allah’ta ya da O’nunla var olmasıdır.” (Afîfi, 1996: 36)

Vahdet-i Vücûd ve İskât-ı İzâfât

Türk edebiyatının tasavvufi tevhîd telakkisi büyük oranda vahdet-i vücûda dayanmaktadır. Bu sebepten dolayı “et-tevhîdu iskatü’l-izâfât” tarifinin, bir de vahdet-i vücûd paradigması üzerinden ele alınması gerekmektedir.

Vahdet-i vücûd nazariyesi her şeyden önce bir tevhîd telâkkisidir. Sûfiler arasında tasavvufi tevhîd, genel olarak üç kategoride ele alınmaktadır. Bunlar: tevhîd -i kusûdî, tevhîd-i şuhûdî ve tevhîd-i vücûdîdir.

Tevhîd-i Kusûdî: İrâdesini, Allah’ın irâdesine râm eden ve O’nun (C.C.) iradesinde fâni kılan sadece Allah’ın kast ve irade ettiğini dileyen kimselerin tevhîdidir. Bu kimselerin maksudu ancak Allah’tır. Virdleri de: “Lâ-maksûde (lâ-matlûbe, lâ murâde) illallah” zikridir. (İzmirli, 1981:98; Uludağ, 2012: 190)

Tevhîd-i Şuhûdî: Mâsivâyı (Allah’dan gayri herşeyi) müşâhade etmekten yana fâni olanların, yalnızca Hakk’ı görenlerin tevhîdidir. Sâlik, bu mertebede muhabbet ve ibadetin fevkalade incizâbiyle artık mâbud ve mahbûbundan başkasını göremez hâle gelir. Mâsivâdan geçer, mâsivâya şuurunu bütün bütün kaybeder. Hatta o kadar ki şuhûdunun kuvveti hengâmında kendinden bile geçer. “Sokr” ve “asl-ı fenâ” budur. Bu mertebe sâlike ârız olan bir hâldir, bir zevkidir. Bunlar istiğrak hâlindeyken mâsivâyı ve çokluğu görmezler ama kendilerine geldikleri zaman mâsivânın varlığını kabul ederler. İlk sûfilerin tevhîdi budur. Buna vicdânî ve zevki tevhîd de denir. Virdleri de: “Lâ-meşhûde illallah” zikridir. (İzmirli, 1981:98; Uludağ, 2012: 190)

Tevhîd-i Vücûdî: Vücûdda fâni olanların, nazarlarında Cenâb-ı Hak’tan başka bir vücûd olmadığına itikad edenlerin, mevcudu bir bilenlerin tevhîdidir. Vücûd, yalnız Vücûd-u Bârî’den ibarettir. Sair görünen eşya ve mahlukât sadece vücûd-u ilâhînin tecellilerinden ibarettir. Evet Cenâb-ı Hak sâlike Zâtı ile tecelli edince sâlik eşyanın zâtını değil, yalnızca mevcut olarak Allah’ı görür ve “lâ mevcude illallah” der. Vahdet-i vücûd ehlinin tevhîdi budur (İzmirli, 1981:99; Uludağ, 2012: 190).

“Tevhîd, izâfetleri iskat etmektir” tarifini vahdet-i vücûd telakkisine nazaran şu şekilde izah etmek mümkündür:

Tevhîd, -kişinin kendi benliği başta olmak üzere- Hakk’ın varlığına nispetle var kabul edilen bütün mevcûdâtın izâfi/göreceli varlıklarını, bu varlıklara nispet edilen faydalı olma, zararlı olma, sahip olma, azlık, çokluk, güzel ya da çirkin olma gibi bütün sıfatları ve bağları iskat etme/düşürme, olumsuzlama, silip süpürme demektir. Bu izah şekli, aynı zamanda eşyayı bütün sıfatlarından ve izâfetlerinden tecrîd etme/soyma ameliyesidir. Çünkü vasıta mesabesinde olan bütün izafetlerden tecridi şart koşmaktadır. Sûfilerin, Hakk’ın mevcudiyetine nispetle var kabul edilen ilinti ve izafetlerin iskat edilmesi/düşürülmesi esasına dayanan bu tevhîd telâkkisini içselleştirmekle temelde; mahlûkâtın, Hakk’ın varlığına/vücuduna nispetle gerçek bir varlığa (vücûd-u hakikiye) sahip olmayıp bir hayalden ibaret

olduklarını, bunun neticesinde ise vücûd/varlık ifadesinden sadece Hakkın mevcudiyetinin anlaşılması gerektiğini yahut mahlukatın hakikatte vücûd/varlık payesini hak etmediklerini görme ve gösterme manasını hedefledikleri söylenebilir. Bu düşünce vahdet-i vücudun şu prensibine dayanmaktadır: “Varlığın hakikati (vücûd-u hakiki) cihetinden bakıldığında mümkünin vücûdu yoktur, onun için ancak nisbetler ve izâfetler söz konusudur. Vücûd-u hakiki ise ancak Hakk’a aittir” (Demirci, 2001: 7).

İzmirli İsmail Hakkı tevhîd-i vücûdî ile iskat-ı izâfât arasındaki irtibatı şu şekilde açıklar:

“(Tevhîd-i vücûdî ile ifade ettiğimiz) mâsivâyâ vücut vermektен vaz geçmek manasına olan tevhîd ancak kadim ile kâimdir. Allah’ı ancak Allah tevhîd eder. Muvahhid de O’dur, Muvahhad da. Kadîm ayrı, muhdis ayrı değildir. Allah’tan mâadâsı Allah’ı tevhîd ediyor diyen tevhîdi münkirdir. Çünkü kendini mütekellim gören şuhûd-ı nefinden fânî olmuyor, kendisinde ikilik bulunuyor. Fakat şuhûd-ı nefinden fânî olunca artık Hak, onun lisaniyle mütekellim oluyor. Bu tevhîd vahdet-i vücûda kâil olanların tevhîdidir. Tevhîd, iskat-ı izâfât, iskat-ı i’tibârâtır yani her zerrede zâtın ehadiyyetini îtibâr etmektir.

نکو گوئی نگو گفتست در ذات

که التوحيد اسقاط الإضافات

“Niku gûî, niku goftest der bizzât / Ki “et-tevhîdu iskâtu’l-izâfât”

“Güzel söyleyen biri, Zâtı hakkında; tevhîd, izâfetleri iskâttır demiş.”

Vahdet-i vücûd erbâbı indinde Allah vücûd-ı mutlak, yani bütün mâhiyyât-ı mahsûse ve makûle kayıtlarından hatta itlâk kaydından da âzâde bir vücuddur. Vücûd-ı mutlakın nakizi adem-i mutlak ki asla tekayyüd etmeyen muhaldir. Bu iki mütekâbil nakiz arasında her birini diğerinden temyiz eder bir fâsıl bulunur ki her birinin diğerinin sıfatı ile ittisaline mâni olur. İşte bu fâsıl berzah-ı âlâdır.” (İzmirli, 1981:315)

İskât-ı izâfât ile kastedilen hususların en yaygın olanlarından biri de şudur:

İskât-ı izâfât, temelde terk-i mâsivâ/Allah’tan gayri her şeyi terk etme düsturuna dayanmaktadır. Bundan dolayı da mümkün varlıkları, ilinti, izafet ve vasıtaları terk esasını bu tevhîdin bir şartı olarak görür.

Gerçek varlık (vücûd-u hakiki) Allah’a aittir. Hatta vahdet-i vücûd nazariyesine nazaran başka mevcut da olmadığına göre, varlık olarak gördüğümüz her şey bir hayâlden, izâfî varlıklardan ibarettir. Zaten mâsivâyâ kastedilen de bu izâfî varlıklardır. Mahlukata ait bütün kemâl ve cemâl ifade eden hususiyetlerin kaynağı vücûd; kusurların, noksanlıkların ve çirkinliklerin kaynağı da adem yani yokluktur. İbn Sînâ’nın da belirttiği gibi “varlık hayır, yokluksa şerdir.” (Yavuz, 1988: 1/357) O halde mevcudatta bizi kendilerine bağlayan bütün güzellikler esasta Vacibu’l-Vücûd’a aittir. Çünkü varlık O’na aittir. Ve güzellikler O’nun varlığıyla (vücûduyla) var olmaktadır. O halde mevcudatın güzellikleri ona izâfetendir. Allah’dan başka hiçbir şey bu güzelliklere sahip ve mâlik değildir. Malikiyetleri asaleten olmayıp vekaletendir. Her ân varlık sahasına çıkan eşya ve hadiselerde hakiki tesir O’na aittir. Bundan dolayıdır ki, hakîki mahbub ve sevlmeye lâyık olan yegâne zât O’dur. Çünkü bütün cemâl ve kemâl sıfatlarıyla muttasıf olan O’dur. Mevcûdat O’na ait cemâlin yansıdığı bir aynadır. Aynanın, yansıttığı güzelliği sahiplendiği nerede görülmüştür. O halde Mevlâ’yı bulmak ancak ara yerde cemal ve kemali kendindenmiş gibi duran

bütün bu gölge varlıkların, nisbetlerin, izâfetlerin, yanlış hükümlerin, görünen sebeplerin, tabiatın, tabiat kanunlarının ve bütün güzellikleri kendine mâl etmek isteyen benlik ve enâniyetin bir bir sâkıt olmasıyla mümkündür. Bu da kâinata sebepler ve benlik hesabına değil Allah hesabına bakmakla mümkündür. Netice olarak iskât-ı izâfât bir nazar, bir bakış açısı meselesidir.

Tasavvuf terimleri içerisinde Arapça'daki kullanımı itibarıyla "Hasbunallâh yahut Hasbiyallah", Farsça'daki şekliyle ise "Allah bes bâkî heves" tabiri vardır. "Allah bes bâkî heves" ifadesi de bir yönüyle iskât-ı izâfâtın ifadesidir. Manası: Allah yeter gerisi (bakisi) hevâ ve heves demektir. Edebiyatımızda bu tabire atıfta bulunan pek çok manzumeden bir tanesi de şu şekildedir.

"Mâsivâdan el çekip mahlûktan ümit kes

Virdin olsun her nefes: "Allah bes bâkî heves" Lâedrî (Uludağ, 2012: 237)

Haşmet'in terkîb-i bendindeki şu mısralar iskât-ı izâfât tevhidine şu şekilde tercüman olur.

Âyîne gibi sâf gerek sine-i ârif

Kim anda bedîdâr ola timsâl-i maârif (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/13)

Nûr-ı siyeh-i dil ki süveydâda nihândır

Ol nûr-ı siyeh merdümek-i dîde-i cândır (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/14)

Terk eyle kuyûdât-ı izâfâtı ser-â-ser

Kimse demesin sana fülân ibni fülândır (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/15)

Sil levh-i dilinden heves-i bûd u nebûdu

Bil sırr-ı kemâlâtını ne in ü ne ândır (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/16)

Vâkıf olayım dersen eger sırr-ı vücûda

Âsâr halâyıkda ayân dilde nihandır (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/17)

Nûr-ı basarı ayn-ı basîret ile pür kıl

Ey dil ikilikden hazer eyle hazer eyle (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/29)

İskât-ı kuyûdât ile gelir pertev-i vahdet

Envâr-ı tecerrüdle dilin şule-ver eyle (Haşmet, Dîvân, Trk.B.: 23/30)

Usûlî, Mirâciyesinde mahlûkata yani gölge varlıklara vücûd veren şaşî insanın halini ve iskât-ı izâfâtın mantığını şu şekilde anlatır:

Hakdan artık yok durur hergiz vücûd

Bunu böyle buldular ehi-i şuhûd

Ey muvahhid gayri isbât eyleme

Şirk durur zinhâr bunu söyleme

Bir durur bir birden artık yok durur

Var ise ol dahi ayn-ı Hak durur

Anı'n için cümle-i merdân-ı reh

Dediler zidde lehû lâ nidde leh
İki gören arada ahvel durur
Kendi gibi sözü de mühmel durur
Kim vücûdun zillini sandı vücûd
Kendi cehlinden verir nâ-bûda bûd
Zill-i esmâdır suver ey bî-haber
Kim müessir ma'nidir suret eser
Ehl-i ma'nâ sûrete vermez vücûd
Yok durur sûretde zira ayn-ı bûd
Bu izâfât-ı te'ayyün zill durur
Lik ehl-i Hakka ma'nâ bildirür
Bulmasa ayne'l-yakîni gaybdan
Kurtulur mı kişi şekk ü raybdan (Usûlî Dîvân, Miraciye: 17-26)

Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinde İskât-ı İzâfât

Klasik Türk Edebiyatında İskât-ı İzâfât Tabirinin Kullanımı

Söz konusu tanım, edebi metinlerde pek çok şekilde karşımıza çıkar. Bu bölümde, klasik şairlerimizin iskât-ı izâfât tabirinin kullanım biçimleri ve bağlamları beyitler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Örneklere geçmeden önce makale boyunca referans olarak verilecek manzumelerde “iskât-ı izâfât” tabirinin kullanımlarını toplu haliyle şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Ki et-tevhîdu iskâtu'l-izâfât, iskât-ı îtibârât eylemek, iskât-ı kuyûdât eylemek, iskât-ı muzafât eylemek, iskât-ı izâfât eylemek, izâfât-ı niseb eylemek, kuyûdât-ı izâfâtı terk eylemek, evsâf u izâfâtı terk eylemek, izâfâtı ortadan götürmek, iskât-ı vücûd eylemek, ifnâ-yı vücûd eylemek, cümleten izâfâtı kat' itmek, izâfât u kuyûdât illerinden kurtulmak, cümle varlıkları iskât etmek, özin iskât etmek, izâfât u taayyünden soyunmak, cümle izâfâtı aradan iskât etmek, mahv-ı izâfet eyleyüp, niseb ve izâfâtan ümît kesmek, tahlîs-i izâfât eylemek, izâfeti selb etmek, kayd-ı kuyûd çekmek, izâfât u kuyûdu gidermek, nisbeti iskât etmek, kayd-ı sûretten geçmek, cümle kuyûdâtdan geçmek, kat'-ı izâfât itmek, kat'-ı izâfât-ı sivâ itmek, izâfât u kuyûddan kurtulmak, mahv-i sûret etmek, cümle izâfâtı bırakmak.”

İskât-ı izâfât tabirinin en dikkat çeken kullanımı Attâr'ın kullanımındır. Attâr, tevhîd kasidesinde iskât-ı izâfât tabirini yukarıda verildiği üzere “*Ki et-tevhîdu iskâtu'l-izâfât*” ifade kalıbıyla kullanmaktadır. (Attâr, Esrârname K., 2013: 1/ 54) Attâr'ın kullandığı bu ifade kalıbı birçok şairimiz tarafından aynen iktibas edilmiştir.

“Ki et-tevhîdu iskâtu'l-izâfât” mısraını kullanan şairlerimiz ve kullanım şekilleri aşağıdaki gibidir.

Ki böyle didiler ehl-i dirâyât
Ki yokdur na't-ı Hakka hadd u gâyât
Budur tevhîd-i Hak tedkîk u tahkîk
Ki “et-tevhîdu iskâtu'l-izâfât (Tosyevî, s. 226b)

Fenâdur mâ u menligün devâsı

Ki et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât (Ahmedî, Dîvân, G: 71/ 6)

Okur bu mısra'ı cânun o dem mestânelik içre

Ki et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât ey ulû'l-ârâ (Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi, K. 1/123)

Fenâdur mü'minün çünkim devâsı

Ki “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” (Ahmed-i Rıdvân, Divan, G, 120/4)

Dinilmiş bir ki ikrâr-ı lisândur

Dahı dinmiş ki tasdik-ı cenândur

Dahı dinmişdür iskât-ı muzâfât

Ki “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” (Dâvûd-ı Halvetî, Gülşen-i Tevhîd: 2537, 2538)

Muvahhid eylemez hiç gayrı isbât

Ki et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât (Hüdâyî, 2016: 118)

Abdullah İlähî de söz konusu mısraı Ömer Rûşenî'nin bir terci'-bendi'nin şerhi olan Müşkil-Küşâ'da şu şekilde ifade eder:

Anunçün dimiş ol mîr-i harâbât

Ki et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât

İzâfet sâkit olsa kala tevhîd

Bu tevhîdi bilendür ehl-i tecrîd (Uyan, 2015: 83)

Söz konusu ifadeyi iktibas eden meşhur sûfilardan biri de Mahmûd Şebusterî'dir. “Gülşen-i Râz” adlı mesnevisinde söz konusu beyti şu şekilde ifade eder:

نشانی داده اندت از خرابات

که التوحید اسقاط الإضافات

Nişânî dâde-end zi-harâbât

Ki “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” (Şebüsterî, Gülşen-i Raz, 1986: 837)

“Hârâbâttan bir işaret gösterdiler. Ki tevhîd, izâfetleri iskâttır.”

“İskâtü'l-izâfât” tabiri iskât-ı itibârât ya da iskât-ı kuyûdât şeklinde de ifade edilmektedir.

İzâfetler, itibârlar ve kayıtlar şeklinde ifade edilen benlik ile varlık arasında ve eşya ile de sebepler arasında bulunun bütün bu bağlar sayılamayacak kadar çoktur. Yenişehirli Avnî bunu şu şekilde ifade eder:

Bizüm ma'nâda birdür cevher-i bî-rengümüz ammâ

Tekâzâ-yı izâfât-ı suverden gayr-i ma'dûdüz (Yenişehirli Avnî, Dîvân, G: 174/2)

“Bizim ilahi cevherimiz (*cevher-i bî-reng*) manada birdir ama bizi mâsivâya bağlayan bağların tazyiklerinden yana sayılamayacak kadar çoğuz.”

Balıkesirli Abdülaziz Mecdî ise izâfâtı *dahili* ve *harici* olmak üzere ikiye ayırıyor.

Hem dâhilî hem hâricîdir cümle izâfât

Zâtın yüzüdür şa'ş'a-i nûr ile pinhân (Balıkesirli Abdülaziz Mecdî, Dîvân: 76/6)

Yani “Silinip süpürülmesi gereken bütün izâfetlerin, itibârların ve kayıtların hem içe (enfüs) hem de dışa (âfâk) bakan yanları mevcuttur. Bütün bu enfüsü ve afâki perdelerin arkasında şiddet-i zuhurundan kendisini gizleyen ise Zâtın yüzü yani subuhât-ı vechin şualarıdır. İkinci beyitte geçen “şa'ş'a-i nûr ile pinhân” tabiriyle “şiddet-i zuhurundan gizlenmek” manası kastedilmektedir. Şiddet-i zuhurundan gizlenmeyi Necip Fazıl'ın aktardığı şu örnek çok güzel anlatır: “Genç balıklar, ihtiyar balığa sormuşlar: ‘Kuzum, su diye bir şeyden bahsediliyor. Göstersene şunu bize!..’ İhtiyar balık cevap vermiş: ‘Siz ondan başka bir şey gösterin ki, ben de size onu gösterebileyim.’” (Kısakürek, 2004: 11, 12)

Bu beyitte şu hususun da vurgulandığı söylenebilir: Cenab-ı Hak bir kulunun kalbine hertürlü nitelik ve nicelikten münezzeh olarak subuhât-ı vechiyle yani zâtî nurlarıyla tecelli ettiğinde o kulunun kalbinden mâsivâyla olan bağlarını bütünüyle keserek enfüsü ve afâki bu bağların esaretinden onu kurtarır. Bundan sonra o kul her baktığı yerde O'nun ef'âl, esmâ ve sıfatını müşâhede eder. Ve Niyâzi Mısırî gibi; “*Hak'dan âyân bir nesne yok gözsüzlere pinhân imiş*” der.

Keşanlı Zihnî'ye göre insanın amelleri ve fiilleri de iskât edilmesi gereken izâfetler cümlesindedir. Amelleri kişinin kendisine nispet etmesi herkes için olmasa da bu yolun erbâbına göre kötü ve hatalı bir davranıştır.

Evsâfu izâfât imiş a'mâlla ef'âl

Ashâbına nisbetle bular şerr ü hatâdır (Keşanlı Zihnî, Dîvân: Trc.B, III/30)

İzâfetlerin özelliklerinden biri de aklın görüşünün ve cemâli temaşa etmenin önüne perde çekmesidir.

Arpaemîni-zâde Sâmî bu hususla alakalı şunları ifade eder:

Pîş-i nazar-ı 'akla temâşâ-yı cemâle

Çekmekte izâfât-ı niseb perde-i sâtir (Arpaemîni-zâde Sâmî, Dîvân, Trk.B: XI/4)

“Nisbet ve izafet bağları aklın görüşünün önüne İlâhi güzellikleri müşâhede etmeyi örten bir perde çekmektedir.” Arpaemîni-zâde mâsivâ bağlarından kurtulamamış kimselerin gözlerinin perdeli olduğunu ifade eder.

Nakşî Ali, iskât-ı izâfâtın bir çeşidi olan gücün vesilelerini kendine izâfe etmenin, kendisine bağlamanın bir çeşit şirk olduğunu ifade ediyor.

Kurb-ı Hakk'dan dûr olup bilmez Hudâ'nın Zâtını

Şirk ider duymaz sıfâtın bilmeyüp isbâtını

Kendine eyler izâfet kudretin âlâtını

Dönmez âhir bildüğünden şöyle kim bu münkirân

El-emân münkir elünden pâdişâhum el-emân (Nakşî Ali, Dîvân, Mhms: 2/2)

“Onlar ki, Allah'a yakınlıktan uzak olup Allah'ın zâtını bilmezler. O'nun sıfatlarını bilmez, ispatını duymazlar. Kudretin aletlerini, vesilelerini kendine izâfe ederler de şirke düşerler. Bu münkirler ki sonunda yine bildiklerinden dönmezler. Bıktım inkârcılar elinden sultanım bıktım.”

Bir diğer mülâhaza da çetin bir mesele olan iskât-ı izâfete muvaffak olmanın ancak Cenâb-ı Hakkın inayetiyle gerçekleşeceği'dir. Bu muvaffakiyetin neticesi de nice lütuflara mazhar olmaktır. Ömer Fuâdî bu konuda şunu söyler:

“Lî-ma'allâh” eseri kayd-ı izâfet gidüp

Hâl-i ıtlâka düşüp anda likâlar buldum (Ömer Fuâdî, Bülbüliyye: 517)

“Allah’ın yardımının neticesi olarak (beni dünyaya ve mâsivâyâ bağlayan) bütün bağlar ve kayıtlar bir bir gidip içine düştüğüm mutlak (tam) kayıtsızlık hâliyle nice vuslatlara, nice likâlara eriştim.”

“*Lîma'allâh*” ifadesi “Benim Allah ile” manasına gelmektedir. Bir hadis-i şeriften iktibastır. Söz konusu hadiste peygamberimiz şöyle buyururlar: “Benim Allah ile öyle anlarım olur ki ne bir mukarreb melek ne de gönderilmiş bir nebî öyle bir yakınlığı elde edebilir.” (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2/173-174)

Hâl-i ıtlak, kendini bütün bağlardan kurtulmuş hissetme hâli; likâ ise yüz, çehre, kavuşma, buluşma, Allah’a kavuşma demektir.

Benzer ifadeleri Fenâyî de şu şekilde dile getirir:

“Lî ma'allâh” lem'asından kıl 'atâ

Ref' olma ara yirden her kuyûd (Fenâyî, Dîvân: 255/6)

Hakkânî, aşağıdaki beytinde iskât-ı izâfâtı sevgilinin perdesiz tecelli etmesi için talep ettiğini ifade eder. Şaire göre iskât-ı izâfât neticesinde mazhar olmayı ümit ettiği bir lütuf da budur.

Çün iskâtü'l-izâfât oldu matlûb

Ki bî-perde tecellî ide mahbûb (Hakkânî, Manzûme-i Nasâyih, 2015: 73)

İskât-ı izâfâta yapılan atıflar nazar-ı itibara alındığında tasavvuf bütünüyle iskât-ı izâfâtır dense yerindedir.

İskât-ı İzâfât ve Harâbât

Harâbât/meyhâne ifadesi, tasavvuf literatüründe tekke (Uludağ, 2012: 158), gönül, vahdet makâmı beşeriyetin fenâ bulma anlamına gelir. (Cengiz, 2014: 401) Şöyle ki: “Gülşen-i Râz'da harâbât/meyhâne, vahdet-i sırf, vahdet-i zâtiye ve ıtlâk-ı baht, makâm-ı lâhût, hazret-i vahdet olarak da karşılanan vahdet makâmına işâret olarak kullanılır. Meyhâne, tekke ve gönül anlamlarına da gelen harâbâtın mevcûdiyeti fânî kılıp, nefsânî arzuları tahrîp, süflî duyguları imhâ, nefsânî eğilimleri harâb etmenin yanı sıra Allâh'ın kâhâriyet tecellîsi karşısında mahv ve fânî olmak gibi farklı delâletleri olduğu görülür. Harâbât kelimesi hicrî VI. asırdan itibaren tasavvufî bir anlam kazanmıştır. Nitekim Aynu'l-Kudat el-Hemedânî harâbâtı ruh âlemi, harâbâtıyi ise kendi nefsânî varlığından, cismânî âlem ile dünyevî kalıptan fânî olup âşıklık mertebesine ulaşmış kişi olarak tanımlar.” (Cengiz, 2014: 401)

Gülşen-i Râz'ın Lâhicî şerhi tercümesinde Hulvî şunları ifade eder: “Harâbât fenâ-yı beşeriyetden ibârettdir. Harâbâtî şol sâlikdir ki rûsûm-u halkiyyeti ref olmuş ola, demektir. Yani harâbâtîlik beşeriyetin fenâ bulmasından ibârettdir.” (Arefeoğlu, 2005:304) “Et-tevhîdu iskâtü'l-izâfât” ifadesinin iktibas edildiği bazı manzumelerde Cüneyd-i Bağdâdî'den “*mîr-i harâbât*” şeklinde bahsedilir. Bu durumda Cüneyd-i Bağdâdî için kullanılan “*mîr-i harâbât*” tekke

ehlinin, fenâ ehlinin reisi demek olur ki, zaten Cüneyd-i Bağdâdî'nin sûfiler nezdindeki unvanı da “seyyidu't-tâife”dir. Yani sûfiler zümresinin reisi, tasavvuf yolunun efendisi demektir. (Kuşeyri, 2014: 82)

Abdullah İlahî, Müşkil-Küşâ'da bu hususu şu şekilde dile getirir:

Anunçün dimiş ol mîr-i harâbât

Ki et-tevhîdü iskâtu'l-izâfât

İzâfet sâküt olsa kala tevhîd

Bu tevhîdi bilendür ehl-i tecrîd (Uyan, 2015: 83)

Dede Ömer Rüşenî'nin divanında geçen şu terki-i bendi de harabât ve iskâtu'l-izâfât ilişkisine değinen manzumelerdendir.

İdüben hazrete münâcâtı

Dileyüb dürlü dürlü hâcâtı

Künc-i mescidde mu'tekif oluben

Cân u dilden idüb 'ibâdâtı

Halvet-i hânkahda diz çöküben

Çeküben şevkile riyâzâtı

Hamd-i bî-had Hudâ-yı yektâyâ

K'eyledük özümüz harâbâtı

Şimdi elden piyâleyi komazuz

Geçürüb içmekile evkâtı

Müdmîn-i hamr olub müdâm içerüz

İdüben hoş kazâ-yı mâ-fâtı

Terk idüb şürb-i şerbet-i şekeri

İçenüz 'ışkile mübâhâtı

Bizüz ol 'âşık-ı harâbâtı

Ortadan götüren izâfâtı (Dede Ömer Rüşenî, Divân: Trk-B: 4, III/8)

Abdullah İlahî, Müşkil-küşâ adlı eserinde Dede Ömer Rüşenî'nin yukarıdaki terki-i bendini şerh ederken şu izahlarda bulunur:

“Nesr: *Ya'nî ey ehl-i dil, terk-i izâfetdür tevhîd. Eyle kim sâlik-i müntehî olana ve kendü vücûdında yol bulana terk-i izâfetdür şart-ı râh kim enâniyyetden gelendür 'ayn-ı günâh.*” (Uyan, 2015: 82)

İskât-ı İzâfât ve Fenâ

Hemen her mevzunun altında yatan bazı çekirdek hakikatler vardır. Bu hakikatler tespit edilmeden o mevzuyu hakkıyla anlamak da pek mümkün olmaz. Tasavvufi düşüncede özelde iskât-ı izâfât tevhîdinin genelde de tevhîd

düşüncesinin altındaki çekirdek hakikat fenâ düşüncesine dayanır. Bundan dolayı bu yazıda iskât-ı izâfât tabiri fenâ kavramı üzerinden ele alınacaktır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî’de der ki:

چيست توحيد خدا آموختن

خويشتن را پيش واحد سوختن

“Çişt tevhid-i Hodâ âmûhten

Hîştentrâ pîş-i vâhid sôhten”

“Allah’ın tevhidini öğrenmek nedir? Kendini vahidin huzurunda yakmak ve ifnâ etmektir.” (Tâhirü’l-Mevlevî, 1973: 5/1409)

İskât-ı izâfât tevhidî adına yapılan izahlara dikkat kesildiğimizde meselenin birbirinden farklı pek çok boyutuyla karşılaşmaktayız. Bu farklılıkların bir kısmının, fenânın farklı yorumlanma biçimlerinden ve salikin içinde bulunduğu fenâ mertebesinin farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir. Makam ve mertebeleri ne olursa olsun Allah’tan gayri ne varsa hepsini aradan çıkarma eylemi yani terk-i mâsivâ şeklinde de anlayabileceğimiz iskât-ı izâfât tarifinden her sûfi kendi seviyesine göre bir şeyler anlar.

“Yok olmak, hiç olmak, silinmek’ anlamına gelen fenâ; nesnelere, Allah’ın dışındaki bütün varlıkların (mâsivâ) sûfinin gözünde silinmesi ve kulun kendi fiillerini görmemesidir. Fenâ, kulun benliğinin kaybolmasıyla tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu hâl, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder; buna fenâ fi’t-tevhid denir” (Özköse, 2012: 166). Kaynaklarda fenâ ve bekâ konusunda ilk söz söyleyen kimsenin Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) olduğu ifade edilir. El-Harrâz’a göre fenâ kulun kulluğunu görmekten fâni olması, bekâ ise ilâhî tecellileri temaşa etmekle bâki olmasıdır. Kulluğu görmek demek yapılan ibadetleri kendine nisbet etmek, onlara güvenmek demektir. (Kara, 1995: 12/333)

Tevhidin ilk tasavvufî tanımını yapan Cüneyd’dir. Ona göre tevhid: “Kadîmi, sonradan yaratılandan (hudûstan) ayırmaktır”. Bu cümle, Allah’tan başka her şeyi yok bilip kaldırmak ve yalnız Allah’ı bırakmak demektir ki fenâ fillâh’ın bir ifadesidir. Demek ki sûfilerin tevhidî, fenâfillah görüşlerine dayanmaktadır. (Ateş, tarih yok: 493)

Zaten iskât-ı izâfât üzerine yapılan tespitlerden biri de Cüneyd’in: “Allah’ı tevhid, ‘kıdemi hadesten tefrik’ ve ezeli olanı hâdis olandan ayırt etmektir, yani gerçi sel denize varmıştır ama denizin kendisi olmamıştır, diye bilmektir” (Attâr, 1984: 477; Kuşeyrî, 2014: 389; Hucvirî, 2014: 344) tarifleriyle özdeşleşir. Bu konuda Askerî Muhammed, dîvânında şu mısraları ifade eder:

Çünkü “et-tevhidü iskâtü’l-izâfât” didiler

‘Askerîyâ kes hudûsdan ‘aynunu kadîme bak (Askerî Muhammed, Dîvân, G: 106/5)

Benzer ifadeleri Hamdullah Hamdî’nin tevhid kasidesinde de görüyoruz:

Tâ ki etti tulu’ nûr-u kadem

Münkesif oldu bu zalâm-ı adem (Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Zelîhâ: K., 1/71)

Nazar eden bu nur ile gördü

Âlemi zerre zerreyi âlem (Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Zelîhâ: K., 1/72,)

Zerre mâ'nîde nûrdur ammâ

Sûretâ fark etti zill-ı adem (Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Zelîhâ: K., 1/73)

Adem-i i'tibâre vakıf olan

Îtibâr-ı ademden vurmadi dem (Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Zelîhâ: K., 1/74)

Etmeyince izâfeti iskât

Sırr-ı tevhîdi bulmadı âdem (Hamdullah Hamdî, Yûsuf u Zelîhâ: K., 1/75)

Klasik şairlerimiz fenâ ve iskât-ı izâfât arasındaki irtibatı şu şekilde ifade ederler:

Ko benlikden halâs itsün beni mey

Ki cânuma benüm benlikdür âfât (Ahmedî, Dîvân, G: 71/2)

“Şarap (ilahi aşk), bırak da beni benlikten kurtarsın. Çünkü benim canım için afet benliktir.”

Fenâdur mâ u menligün devâsı

Ki et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât (Ahmedî, Dîvân, G: 71/6)

“Ne ve kim sorularının devâsı fenâyâ ermektir. Çünkü, tevhîd izâfetleri iskât etmektir.”

Keramât da'vi iden dîn yolunda

Kosun varlığını ki oldur kerâmât (Ahmedî, Dîvân, G: 71/7)

“Din yolunda kerâmet davasında bulunanlar varlık ve benliklerini bıraksınlar. Çünkü gerçek kerâmet odur.”

Gerek mi Ahmedî tevhîd anı it kim

Gide sende vücûd u bir kala zât (Ahmedî, Dîvân, G: 71/8)

“Ey Ahmed senin varlığına gerek var mı, Allah'ı tevhîd et ki; senin varlığın gitsin, yok olsun da geriye tek ve bir olarak ilâhî Zât kalsın.”

Ahmedî'nin özellikle ilk mısraına benzer ifadeler Ahmed-i Rıdvân'ın şu beytinde de geçer.

Fenâdur mü'minün çünkim devâsı

Ki “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” (Ahmed-i Rıdvân, Divan, G, 120/4)

İskât-ı vücûd eyle

İfnâ-yı vücûd eyle

Hakkânî şühûd eyle

Gel Hû diyelim yâ Hû (Azîz Mahmûd Hüdâyî, Dîvân, 33/3)

Gör ki dil-beste olduğun eşyâ

Nice eyler fenâ rehini 'ubûr (Ahmet Nâmî, Dîvân, Trc.B: VIII/4)

“Gönül bağladığın, âşık olduğun şeylerin fenâ yolunu, ölümü nasıl geçtiklerini gör.”

Kat' idüp cümleten izâfâtı

Mihr-veş bî-hodâne eyle zuhûr (Ahmet Nâmî, Dîvân, Trc.B: VIII/5)

“İzâfetleri tamamıyla kesip/iskât edip, güneş gibi kendinden, benliğinden vazgeçmiş olarak görün.”

Bu izâfât [u] kuyûdât illerinden kurtarıp

Bâg-ı vahdet içre cevân eylesün bu cân kuşu (Vuslatî, Dîvân, Trc.B: 225/4)

“Can kuşu kendini bu izafet ve kayıtlar diyarından kurtarıp vahdet bahçesi içerisinde gezinsin.”

Çünkü fânîdir vücûdun ir fenâ fi'llâha sen

Târumâr olsun 'anâsır çarhının her gerdişi (Vuslatî, Dîvân, Trc.B: 225/5)

“Çünkü senin varlığın fani ve ölümlü olduğu için fenâfi'llâha ermeye bak. Unsurlar feleğinin her dönüşü darmadağın olsun.”

Zahr u batnen Hak'dan imiş çün vücûd

Özin iskât ile ire mi sücûd (Bankır, 2004: 331/51)

““Mademki varlık zahirî ve batînî olarak Hak'tandır; kendisini/benliğini iskât etmekle secdeye gitse mi?”

Şol izâfât-u taayyün sofların giysek ne var,

Çünkü andan soyunup ma'nen muarrâ olmuşuz. (Niyâzî-i Mısrî, Dîvân, G: 88/3)

“Cenâb-ı Hakkın tecellî yoluyla bize giydirmiş olduğu izâfetlerden, şekli unsurlardan mürekkep şu urbaları giysek bize ne zararı var yahut ne faydası var. Çünkü biz zaten onlardan manen soyunup uryân olmuşuz.”

Sûf kavramı, tasavvufun belki de en güçlü remizlerinden birisidir. (Hucvirî, 2014: 102) Tasavvuf kelimesinin iştikakıyla alakalı yapılan yorumlardan biri de sûfdan geldiği yönündedir. Sûfiler eskiden sûfdan yani yünden yapılmış kaba urbalar giydiklerinden ötürü bu topluluğa sûfi dendiği ifade edilir. (Hücvirî, 2014: 95) “İzâfât-u taayyün sofları” ifadesiyle özel olarak sûfiler için düşünülebilecek bir kısım zahiri hususlar kastedilmiş olabileceği gibi bütün şekli unsurlar da kast edilmiş olabilir. İhramcızâde'nin Divan-ı İlâhiyyat'a yapmış olduğu şerhte şu hususları ifade eder: “Beyitte geçen soflardan murad edilen burada sûretlerdir. Daha önce arz edildiği veçhile gerçek tevhîdin husulü için: 1- İskât-ı izâfât, 2- İfnâ-i vücûdiyyât, 3- Ref-i taayyün'den kurtulmanın şart olduğunu işâret eder.” (Altuntaş, 2010: 2/295)

Levhî de Mısrî gibi kayd-ı izâfât bize ne zarar verebilir ki?” diyor.

Her nerde isek biz bizeyüz vahdetümüz var

Yok kesretümüz bizde n'ider kayd-ı izâfât (Levhî, Trk-B: II/7)

“Nerede olursak olalım biz bizeyiz, vahdete mazharız. Terk-i izâfet etmekle kesretten de azade olduğumuz için kayd-ı izâfât bize ne zarar verebilir ki?”

İskât-ı İzâfât Yöntemi

Burada akla şöyle bir soru gelmektedir: Acaba sûfi şairlerimizin iskât-ı izâfât adına önerdiği bir yöntemden bahsedilebilir mi?

İskât-ı izâfâttan bahseden bazı beyitlerde bir yöntem tavsiyesinde buldukları söylenebilir. Buna örnek olarak şu beyitler göstermek mümkündür:

Gel enfüs ü âfâka bak

Hakk'ı bulan 'uşşâka bak

Bir 'âlem-i itlâka bak

Gitsin izâfât u kuyûd (Azîz Mahmûd Hüdâyî, Dîvân, 79/3)

Bu beyit, sanki iskât-ı izâfet etmek için birkaç yöntemi beraber öneriyor. Önce enfüsî ve âfâkî tefekkürün, ikinci olarak tabakat kitaplarında anlatılan Hak âşıklarının -ki şair bunları bir çeşit model insanlar olarak takdim ediyor- hayatlarının tetkik edilmesinin, son olarak da “*âlem-i utlâka*” yani her türlü kayıt ve sınırlamalardan azade olan âleme bakmamızı tavsiye ediyor. Yani “*âlem-i utlâk*” ile var oluşta yegâne tesire sahip ilahi isim ve sıfatlar âlemi olan ceberut âlemine işaret ediliyor. O ceberut âlemi ki Hakk’ın varlığına nispetle var kabul edilen, hiçbir şekilde eşya ve hadiselerin gün yüzüne çıkmasında, oluşumunda ve yaratılmasında tesir-i hakikiye sahip olmayan izâfî varlıklara (mahlûkata ve mevcudata) ait hükümlerin verildiği bir âlemdir. İnsan çok defa her oluş ve tekevvünde zahiri sebeplere takılıp kalıyor ve onlara gerçek müessirmiş gibi değer atfediyor. Bu haddizatında tevhîd bakımından çok büyük bir eksen kaymasıdır. “*Âlem-i utlâka bak*” ifadesiyle iskât-ı izâfet yapabilmek için hakiki tesiri sakın sebeplere verme, hüküm ve tesirin yegâne sahibi olan ceberut âlemine bak demiş oluyor. Netice olarak bu üç nokta üzerinde derin tefekkürlere dal ki seni bu dünyaya bağlayan bütün *izâfet ve kayıtlar* tek tek izale olsun demiş oluyor.

Tosyevî ise gelecek olan dörtlükte Allah’ı bulmanın, O’na vasıl olmanın yahut hedeflenen noktaya ulaşmanın yolu olan iskât-ı izâfâtın vahdetteki kesreti, kesretteki vahdeti görmek gibi iki mühim neticesini de şu şekilde ifade ediyor:

Vahdetde hafî kesret

Kesretde zihî vahdet

İskât idicek nisbet

Şeksiz bulur Allâhı (Tosyevî, s. 226b)

Evet, şaire göre insan kendisini dünyaya bağlayan ve Allah’tan alıkoyan bütün nispetleri yani bağları, râbitaları ve izâfetleri kesince ve iskât edince vahdette gizli olan kesreti, kesretteki pek parlak vahdeti görmek suretiyle Allah’ı şeksiz, şüphesiz bulur.

Abdurrahîm Karahisârî Vahdet-nâme’sinde hakikat menziline ulaşmak için ne yapılması gerektiğini ne kadar basit ne kadar da sade bir dille anlatır. Bununla birlikte teklif ettiği şey ne kadar da zor ve çetindir. Onun önerdiği çare ise benliği iskât etmeğe yani fenâ düşüncesine dayanır.

Nen var ise âteş it zât u sıfat

Ölümün dirligün ol od içre at

Ger ola mûy-i izâfet ortada

Ola yüz ‘âlem mesâfet ortada

İrmek istersen hakikat menzile

Koma bir kul kim düşersin müşkile

Kalmasa bir kul degül maksûd irak

Kendüni yalnızcak it oda bırak (A. Karahisârî, Vahdet-nâme: 3771-3774)

Karahisârî kısaca şunları söylemektedir: Zât ve sıfat neyin varsa yak. Ölümünü, hayatını o ateşin içine at. Eğer ortada tüy kadar bir izâfet kalsa, arada yüz âlemlik bir mesafe kalır. Şayet hakikat menziline ermek istersen bir tüy kadar dahi izâfet bırakma. Yoksa müşküle düşer zorluk çekersin. Şayet bir tüy kadar dahi izâfet bırakmazsan gâye edindiğin menzil uzak değildir. Sadece kendini üryan et ve ateşe bırak.

Hüseyin Vassâf ise iskât-ı izâfet yapmak isteyenlere bir yöntem olarak aşkı ve tefekkürü salıklar.

Kayd-ı sûretten eğer geçmez isen hâlin harâb

Pek yazıktır hâline ez cân u dil Leylâya gel. (Hüseyin Vassâf, Dîvân, G: 160/2)

“Şekil ve suretlerin kaydından vazgeçmez isen yani iskât-ı kuyûd yapamaz ve zahirde takılıp kalırsan hâlin harap demektir. Bu hâl, pek acınacak bir hâldir. Gönülden, isteyerek ve razı olarak Leylâ’ya gel.”

“Ez cân u dil”: İçten gelerek, gönülden demektir. Leylâ tasavvufta, ilâhî aşkın remzi ve muhabbet-i ilâhîyenin sembolüdür. Şair belli ki aşka çağırıyor. Neden? Çünkü demek istiyor ki, iskât-ı izâfet yapamıyor, zâhiri suretlerden ve seni dünyaya bağlayan şeylerden geçemiyorsun. Bundan dolayı da acınacak bir hâldesin. Eğer iskât-ı izâfet yapmak suretiyle seni şiddetle dünyaya bağlayan bu suretlerden kurtulmak istiyorsan aşka gel, Leylâ’ya gel. Çünkü iradenin en güçlü olduğu hâller aşkla ortaya çıkar.”

Aşksız iskât-ı izâfât yapılamayacağı görüşünü ifade edenlerden biri de Ahmed Nâmî’dir.

Kat’-ı izâfât idüp tayy-ı zamân eyledi

İrdi ser-i menzile reh-rev-i sahrâ-yı ‘ışk (Ahmet Nâmî, Dîvân, G: 64/2)

“Aşk sahrasının yolcusu, izafetleri kesip zaman engelini ortadan kaldırdı ve durağına ulaştı.”

Verziş-i ‘ışk ile irdi menzile erbâb-ı dil

‘İşksuz kat’-ı izâfât-ı sivâ mümkün degül (Ahmet Nâmî, Dîvân, G: 73/2)

“Gönül ehli aşkın sa’y ve gayretiyle menzile erişti, hedefine kavuştu. Aşksız mâsivânın/dünyanın izafetlerini kesmek, iskât etmek mümkün değildir.”

Vuslatî de iskât-ı izâfâta ilahî aşka ermekle muvaffak olduğunu söyler.

‘Aşk-ı Hakla her izâfât u kuyûddan kurtulup

Vuslat olmuş şem’-i zâtın dâ’imâ pervânesi (Vuslatî, Dîvân, G: 200/9, 10)

“Vuslatî, Allah aşkıyla her türlü kayıt ve izâfetlerden kurtulup Zât’ın İlâhî nurunun daima pervanesi olmuş etrafına dönüyor.”

Elde fırsat var iken sa’y eyle mahv-i sûret et

Âlem-i hestîdeki varlıkla hak ma’nâya gel (Hüseyin Vassâf, Dîvân, G: 160/5)

“Elde fırsat var iken gayret göster de iskât-ı izâfet etmek suretiyle zâhiri suretlerin, seni dünyaya bağlayan şeylerin mahvına çalış. Çalış da şu mevcudat âlemindeki izâfî varlık üzerinden doğru manaya gel.”

Hestî: Vücûd, varlık ve mevcudiyet (Ayverdi, 2010: 499)

Âlem-i hestî: Varlık âlemi, mevcûdât yahut âlem-i şehâdet,

Mânâ: Anlam, hakikat, sır ve marifet (Uludağ, 2012: 236)

Hak ma'nâ: Doğru mana, doğru anlam demektir.

Beyitte denmiş oluyor ki, elde fırsat var iken gayret göster, iskât-ı izâfet etmek suretiyle zâhirî suretlerin, seni dünyaya bağlayan şeylerin mahvına çalış. Bunu da şu şekilde yap. Varlık üzerinde teemmülle düşün, âlem-i şehadetin, hakiki bir varlığa sahip olmayan, izâfî, göreceli hakikatini gör de gel mananın hakikatine muttali ol. Böylece umulur ki, gayret gösterir, iskât-ı izâfet ile mahv-i sûret edersin.

Hüseyn Vassâf'ın bu gazelini tahmis eden Mısrî âsitânesi şeyhi Şemsüddîn Mısrî de şu mısraları dile getirir.

Himmat almak ister isen sıdk ile gel hizmet et

Şems-i Mısrî mukaddem tahâliyye-i sîret et

Eyle iskât-ı izâfât sonra Hakk'a vuslat et

Elde fırsat var iken sa'y eyle mahv-ı sûret et

Âlem-i hestîdeki varlıkla hak manâya gel (Hüseyn Vassâf, Dîvân, G: 161/5)

Kâsımzâde de aşka vurgu yapanlar arasındadır.

Cümle kuyûdâtdan geçüb 'aşk ehli irdi menzile

Sen zâhid-i hod-bîn hemân halkla savaş (Kâsımzâde Seyyid, Dîvân, 2004: 232)

“Aşk ehli kendisini dünyaya bağlayan bütün kayıt ve izâfetlerden vazgeçip menzile erişti. Ey kendini beğenen zâhid, ey kaba sofî, sen ise ancak halkla savaş.”

İsterisen vasl-ı lika dil şehrine ir Seyyidâ

Cümle izâfâtı bırak kim olasin Hakka muzâf (Kâsımzâde Seyyid, Dîvân, 2004: 246)

“Ey Seyyid, likauallah'a vasıl olmak, yani Allah'a kavuşmak istersen gönül şehrine ulaş. Seni dünyayla bağlayan bütün bağları terk et ki Hakk'a bağlanasın.”

Likâ': “Maşuğun aşığa zâhir olması, görünmesi” (Uludağ, 2012: 230); vasl ise “gaib olana ermek” (Uludağ, 2012: 375) demektir.

İlk mısradaki geçen “dil şehrine ir” ifadesinde bir yolculuk metaforu gizlidir. Beden şehrinde başlayıp gönül şehrine yapılan bir seferdir bu. Kandan irinden deryalar geçildikten, dikenli tarlalar ve tunçtan dağlar aşıldıktan sonra varılması bir şehirdir dil şehri. Bu şehir, Hacı Bayram-ı Velî'nin şu mısralarında tarif ettiği şehirdir:

Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde

Bakıcak didâr görinür ol şârın kenâresinde

Nâgihân ol şâra vardım ol şârı yapılır gördüm

Ben dahi bile yapıldım taş u toprak arasında (Bayramoğlu, 1946, 2/232)

Kâsımzâde Seyyid söz konusu beyitte kısaca demiş oluyor ki, izâfâtı terk eden Hakk'a muzâf olur. Yani iskât-ı izâfât, insanı Allah'a bağlar.

Mehmed Sıdkî bir çözüm olarak iskât-ı izâfât için yarını unut da içinde bulunduğun ana odaklan diyor.

Bir dükenmez mâcerâdur bu kuyûdât-ı cihân

Düşme bu kayd-ı hayâle kâr-ı ferdâyı unut (Sıdkî, Divan, Dîvân, G: 25/3)

Yani dünyaya ait bağlar, kayıtlar tükenmez bir maceradır. Yani nice serv-i revân canları nice Husrev gibi hanları ve nice gül yüzlü sultanları kendine esir ve zebûn etmiştir. Yahut nice gönül erleri bu kayıtlardan, zincirlerden kurtulmuş felaha ermiştir şeklinde ilk mananın aksi de düşünülmüş olabilir. Yarın elde edeceğin kazançları, yarınki işlerini unut da sakın bir çeşit illüzyondan ibaret olan bu hayali bağların tuzağına düşme. Yani ibnü'l-vakt ol ve yaşadığın ânın gereği ne ise onu yap, sakın endişe-i istikbâle kapılma.

İskât-ı İzâfât İbareli Beyitler ve Şerhleri

Niyâzî-i Mısrî iskât-ı izâfet mevzuunu sıkça işleyen şairlerdendir. Düşüncelerinden bazılarını şu şekilde ifade etmektedir:

Her kesâfet kim izâfet gösterir âyîne,

Ol küdürret tozunu silüp mücellâ olmuşuz. (Niyâzî-i Mısrî, Dîvân, G: 88/8)

Gazâlî'nin ifade ettiği gibi kalb, ötelere ait mana ve hakikatlerin, mülk ve melekût âlemine ait sırların yansıdığı bir ayna gibidir. (Gazâlî, 2002:27) Tasavvufta kesâfetle kastedilen mana: “cismânîyetin ruhânîyata galebe çalması ve ruhânîyetten uzaklaşma durumudur. (Ayverdi, 2010: 658) Şair demek istiyor ki, cismanilik için ortaya konan her bir şey kalb aynasında onun yansıtma özelliğini engelleyen haricî bir unsur ve kir olarak izâfet meydana getirir. Şayet tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb ve riyâzât metoduyla bu toz-toprak mahiyetinde olan küdürretler, kirler temizlenebilirse (Gazâlî, 2002:27) kalb o zaman, mülk ve melekût âlemine ait sırları yansıtan mücellâ bir ayine olma hüviyetine yeniden kavuşur.

Niyâzî Mısrî, kendisinin mücellâ bir kalbe sahip olma mazhariyetinin iskât-ı izâfet etmek, cismaniyet ve kalb arasındaki izâfeti düşürmek ve bu ilişkiyi kesmekle gerçekleştiğini ifade etmiş oluyor.

Aradan iskât edip cümle izâfâtı hemân,

Hakk vücûdu âşikâre gayrisi pinhân gerek. (Niyâzî-i Mısrî, Dîvân, G: 112/15)

Yani izafetlerin, sebeplerin vehmî olan tesirini ara yerden kaldırıp sadece müessir-i hakiki olarak Allah'ın (C.C) görülmesi ve gösterilmesi gerektiğini ifade ediyor. Fakat bunu yaparken de gayrin yani mâsivânın varlığını bütün bütün inkâr etmiyor ve “*gayrisi pinhân gerek*” ifadesiyle de gayrin varlığının gizlenmesi gerektiğini ifade ediyor. Böyle yapmanın gerekçesini de bir sonraki beyitte şu şekilde ifade ediyor.

Çünkü ârîdir izâfâtan vücûdu dilberin,

Zevk-i küllî isteyen âşık dahi üryân gerek. (Niyâzî-i Mısrî, Dîvân, G: 112/16)

“Mademki sevgilinin vücudu her türlü izâfâtan yani asli hüviyetine sonradan giydirilmiş kıyafetlerden berîdir; o hâlde en büyük zevke mazhar olmak isteyen aşığın dahi izafetlerinden arınması üryan olması gerekir.”

Bu beytin mazmunu fenâdır. Ve hayli ilginç bir teşbih yapılmaktadır. Öncelikle dilber tasavvufta birkaç farklı manaya gelir. Buradaki anlamı; Hakk'ın harîm-i ilâhisindeki has dostları, özel ilgisine mazhar olan kulları demektir. Nasıl vuslat gecesinde gelini damattan başkası görmezse bunları da ilâhî haremde Hak'tan başkası görmez. Bunlara arâis-i

Hak ve azrâ da denir. (Uludağ, 2012: 42, 61) Dilberin vücudunun her türlü izâfâtan yani asli hüviyetine sonradan giydirilmiş kıyafetlerden berî olduğu, üryan olduğu için âşğın zevk-i külliye mazhar olmasının yolu da üryan olmaktan geçer deniyor. Karşımıza yine bir vuslat gecesi manzarası çıkıyor. Zevk-i küllî burada en büyük zevk anlamında kullanılmıştır. Niyâzî-i Mısri bu tabiri başka bir yerde şu şekilde kullanır: “*Zevk-i küllî pâdişâhum ol-durur / Bize senin tevhîdin ola dâim maâz*” (Niyâzî-i Mısri, Dîvân, G: 41/4) yani “Bizim için en büyük zevk odur ki; tevhîdin bize her zaman sığınılacak bir yer, bir melce olsun.” İlâhî tecellilerin müşâhedesinden dolayı ârifin kalbinde hâsıl olan idrâkin ve bu hâlin verdiği haz şeklinde tarif edebileceğimiz (Ayverdi, 2010: 386) tasavvufî zevke ulaşmak isteyen âşğın bütün izâfâtlardan soyunup üryân olması gerekir diyor. Terk-î izâfâtın temelde bir fenâ hâli olduğunu hesaba katacak olursak buradaki üryan olmaktan maksadın da her türlü izâfet ve kayıtlardan soyunma hâli demek olan fenâyâ girmek olduğu ifade edilebilir.

Abdurrahman Sâmî, ise iskât-ı izâfet ya da mahv-ı izâfetle alakalı şu noktalara değinir:

Mahv-ı izâfet eyleyüp erdinse “bâ”dan noktaya,

Ders-i ledünnî mektebinde “men aref”le “bâ” nedir. (Abdurrahman Sâmî, Dîvân, 1980: 234)

“İskât-ı izâfet etmek suretiyle şayet bâ’dan noktaya intikal edebildiyen ilm-i ledünnînin talim edildiği bu mektepte yani dergâhta “men aref”le “bâ”nın sırrı nedir? Söyle.” Bu sırları bilmek isteyenlerin iskât-ı izâfet eylemekle bâ’dan noktaya intikal etmesi gerekmektedir.

Bâ harfi gibi bütün harflerin, kelimelerin ve rakamların esası noktadır. Elifbâ’da noktayı alan ilk harf bâ harfidir. Nokta aynı zamanda tek varlığın çokluk olarak görülmesinin ve Zât tecellilerinin de güzel bir örneğidir. Şöyle ki; ucunda ateş bulunan bir çubuk, hızlı bir şekilde düz olarak hareket ettirilirse, nokta olan ateş, ateşten çizgi şeklinde görülür, daire biçiminde hareket ettirilirse çember olarak gözüktür, hat ve çemberin varlığı vehmi ve hayalidir, hakikatte yalnızca nokta vardır. Çokluk îtibârî, birlik hakikidir (Uludağ, 2012: 279) Bir ile çok’un ortasında yer alan bâ’nın noktası varlık âlemine ve mevcudata işaret eder. Bu noktanın bâ’nın altında olması varlıkların ilk taayyüne tabi olmalarını ifade eder. İlk taayyünden maksat da insan-ı kâmidir. (Uludağ, 2012: 62) Abdülkerîm Cîlî’nin, el-Kehf ve’r-Rakîm adlı eserinde belirtildiği üzere bu âlemde görülen bunca kesret bir noktanın tecelliyâtından ibarettir. O nokta da devrede ede Âdem’de mekîn olmuştur. (Cîlî, 1996: 14)

Çü bahr-i vahdetin Sâmî Niyâzî oldu gavvâsı,

Nisebden hep izâfât ile her şandan ümidin kes. (Abdurrahman Sâmî, Dîvân, 1980: 253)

“Madem ki, vahdet deryasının dalgıçı Sâmî Niyâzî oldu. Nispetlerden ibaret olan bütün izafetlerle nefsi dünyaya bağlayacak olan bütün şeref, hâl ve keyfiyetlerden ümidini kes, onlara bel bağlama.”

Abdurrahman Sâmî, bu gazelinde olduğu gibi bazen Sâmî Niyâzî mahlasını kullanır.

Rûh-i rahmaniye tahlîs-i izâfât eyleyüp,

Sâmiyâ ihlâs-ı tâmla hazrete ol abd-i hâs (Abdurrahman Sâmî, Dîvân, 1980: 255)

“Ey Sâmî, Rahmânî ruhu (nefha-i Rahmânîyi) izâfetlerin esaretinden kurtarıp hakiki ihlâsa (ihlâs-ı tâma) er de Allah’a seçkin bir kul (abd-i hâs) ol.”

Rahmânî ruh ile Rahmanın nefhası (nefha-i Rahmânî) kastedilmiş olup bu mısradaki “Ona Ruhumdan üflediğim zaman” (Hicr 15/29) ayetine telmih vardır. Kul/abd kavramı, sûfilerce farklı tasniflere tabi tutulur: “Nefsini mâsivâyâ kul olmaktan kurtarana abd-i hâlis, hiçbir kimseye üstünlük taslamayana abd-i mahz, şeytanın etkileyemediği kimseye abd-i hâs, diğer insanlara abd-i umûm, ifası mecburi olan farzları yerine getirerek ibadet edene abd-i ızdırâr, ihtiyârî olan ibadetleri yerine getirerek kulluk yapana ise abd-i ihtiyâr denilir.” (Uludağ, 1988: 57)

Abdurrahman Sâmî mahviyyet redifli bir gazelinde mahv/mahviyyetin iskât-ı izâfet ya da selb-i izâfete delil olduğunu ifade ediyor.

Tecellî sırrına âgâh eder envâr-ı mahviyyet,

İzâfet selbine dilden delildir nâr-ı mahviyyet. (Abdurrahman Sâmî, Dîvân, 1980: 269)

“Mahviyyetin/mahv hâlinin nurları kişiyi tecellî sırlarından haberdar eder. İzafetlerin giderilmesinin/ selb-i izâfetin gönülden yapıldığının delili, mahviyyet/mahv hâlinin nârî ve ateşidir”.

Mahviyyet lügat manası itibarıyla, alçak gönüllü olma durumu ve tevâzu anlamlarına gelmekle birlikte; tasavvuf literatüründe “*kulun kendisinde hiçbir varlık görmeyerek bütün iş ve davranışlarında Allah’ın küllî irâdesine teslim olması*” durumu, mahv hâli, sâlikin kendisini bütün yaratıkların en aşağı ve bayağısı görmesi manalarına gelir.” (Ayverdi, 2010: 760) İlk sûfilerden Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî, Allah’ın yüksek mertebedeki kullarını kendisine çektiğini, böylece onların bütün davranışlarının kendilerinden değil Hak’tan olduğunu gördüklerini söyler. Bu seçkin kulların davranışlarını kendilerinden görmemelerine mahv, Hak’tan görmelerine isbat denir. Bu durum, “Her şey O’ndan, O’nunla ve O’nun içindir” sözüyle de ifade edilmiştir. Sûfiler mahv ve isbatın ahlâk, ibadet ve mânevî hâllerle ilgili olmak üzere üç mertebesi bulunduğunu belirtmişlerdir. (Mahv ifadesi beraberinde isbat kavramını da akla getirir.) Ahlâkî anlamda mahv insanın kötü huyları terketmesi, isbat iyi huylar edinmesidir. İbadete bakan boyutuyla, ibadetleri alışkanlık hâline getirmemek mahv, hakikatlerini gerçekleştirmek isbatır. Mânevî hâllerde mahv ise gafletin yok edilmesidir. Sâlikin iradesini terk etmesine mahv, kayıtsız şartsız Hakk’ın iradesine teslim olmasına isbat denmiş, bu bağlamda mahv “fenâ”, isbat “bekâ” anlamında kullanılmıştır. Kelime-i tevhd de mahv ve nefyi (lâ ilâhe); isbatı da (illallah) içermektedir. İbnü’l-Arabî, olayları ve fiilleri Allah’tan başkasına nisbet etmemenin, sebepleri dikkate almamanın mahv; Allah’a nisbet etmenin de isbat olduğunu söyler. (Uludağ, 2003: 27/395, 396)

Bu duruma göre ilk mısradaki şu mana kastedilmiş oluyor: Mahviyyetin nurlarıyla gönülden aydınlanan, olayları ve fiilleri Allah’tan başkasına nisbet etmeyip sebeplere hakiki tesir vermeyen sâlik, o sırlara mazhar olur ve tecellî sırlarına vâkıf olmaya, onları yakinen tanımaya başlar.

İkinci mısradaki ise “*İzâfet selbine dilden delildir nâr-ı mahviyyet*” deniyor. Selb, lügatte: “ortadan kaldırma, yok etme ve yok edilme” (Ayverdi, 2010: 1080) manalarına gelir. Dikkat edilecek olursa: “düşürme, yok etme, silme, varlığını ortadan kaldırma, hükümsüz bırakma” (Ayverdi, 2010: 528) demek olan iskât da aynı manaya gelmektedir. Görülüyor ki şair, vezin gereği iskât yerine selb kelimesini tercih ediyor.

Beyitteki mahviyyeti tevâzu manasına ele aldığımızda şöyle bir manayla karşılaşırız: Tecelliyle cilâ aynı kökten gelir. Cila ve mücella kavramları ise ayna metaforunu akla getirir. İlk olarak tecelliye mazhar olan kişi, yaşadıklarını aynada

yansımlar olarak görmeye başlar. Malum olduğu üzere ayna için gösterdiği şeyin vücut ve mahiyeti hususunda nasıl varlık iddia etmesi mümkün ve makul değilse, ilâhî tecellilere mazhar olan ve bir ayna görevi gören salikin de bu tecellileri kendinden bilmesi ve sahiplenmesi mümkün ve makul olmaz. (Küçükaşçı, 2007: 12) Yani mahviyet ateşi bu sahiplenmeleri yakar ve o selb-i izâfeti ihlas üzere eyler.

Çekip kayd-ı kuyûdi zulmet-i esfelle ülfetten,

Urûc u i'tilâya cezb eder esrâr-ı mahviyyet. (Abdurrahman Sâmî, Dîvân, 1980: 269)

“Mahviyet/mahv hâlinin sırları, karanlığın en aşağı noktasıyla kaynaşmaktan kayd-ı kuyûd/iskât-ı izâfât çekerek yüce makamlara yükseltir.”

Şair bu mısradaki “iskât-ı izâfet” yerine bu defa da “kayd-ı kuyûd çekmek” tabirini kullanıyor. Ülfet “alışma, kaynaşma, ünsiyet, ihtilât, dostluk, muhabbet ve ahbaplık etme,” manalarına gelir. (Ayverdi, 2010: 1295) Şair, zulmet-i esfelle ülfete karşı kayd-ı kuyûd çekiyor ve iskât-ı izâfet ediyor. Zulmet-i esfel karanlığın, zulmetin en aşağı noktası. Zulmet-i esfel tabirinde “Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.” (Tîn 95/5) ayetine telmih vardır. İkinci mısradaki “urûc u i'tilâya cezb etme” ifadesi de bu telmihi destekler. Şöyle ki; bu dünya serüveni itibariyle her insanın fitri olarak esfel-i sâfilîne nüzul ettikten sonra âlâ-yı illiyyîne yahut cennetteki eski konumlarına yükselme gibi bir temayülü ve ödevi vardır. İşte bu “urûc u i'tilâya” yani yüce makamlara yükselten husus mahviyet yani benliği mahv etmek olduğu gibi “zulmet-i esfelle ülfete” yani “zulmetin en aşağı noktasıyla yani mele-i âlâya nispeten esfel olan dünyayla kaynaşmaya, ünsiyete ve dostluğa” sevk eden husus da mahviyetin zıddı olan benlik cihetiyle varlığını ispattır. Bu durumda iskât-ı izâfet bizi dünyayla ihtilattan alıkoyar, benlik/enâniyet cihetiyle ifnâ ve mahveder, yüce makamlara da îlâ eder, yükseltir demek oluyor.

Cümle hep varlıkların iskât idüp

Şeyhinün varlugını isbât idüp (Bankır, 2004: 212/12)

“Sana ait bütün varlıkların hepsini iskât edip şeyhinin, mürşidinin varlığını ispat et.”

Bu beyitte, salikin sahip olduğu bütün izafetleri iskât ederek yani (beylik, pašalık gibi) makamlardan, (âlim, hatip ve yazarlık gibi) payelerden ve emsali sıfatlardan arınarak ve kendini sıfırlamış olarak mürşide yönelip sadece ona ve dediklerine odaklanmanın gerekliliği tavsiye ediliyor.

Sonuç

Cüneyd-i Bağdâdî'ye isnâd edilen havâssu'l-havâssın tevhîdine dair “et-tevhîdu iskâtü'l-izâfât” yani “tevhîd, izâfetleri iskât etmektir” tarifi daha ziyade yakın dönem kaynaklarda kısaca şu şekilde değerlendirilebilir: Tevhid, varlığı bütün özelliklerinden (evsafından) ve ilintilerinden (izâfâtından) soyutlanmış (mücerred) olarak telakki etmek, sıfatlarını (evsâf) ve irtibat noktalarını (revâbıt) ondan bütünüyle (bi'l-küllîye) düşürmek, ayırmak (iskât etmek) demektir. Neticesi itibariyle sūfî tecrübeye dayanan, bu yönüyle de subjektif olan iskât-ı izâfât tevhîdi, manzum ve mensur eserlerimizde genellikle hakiki tevhîdin (tevhîd-i mahz ve tevhîd-i sırfın) bir miyarı olarak takdim edilir. Bir kısım tasavvufi kaynaklarda söz konusu tarifte geçen “iskât etme” ifadesinin bazı kimselerce İbâhîlerde olduğu gibi dinin ahkâmına karşı lâkayt ve lâübâlî bir şekilde “kulluk vazifesinden iskât-ı izâfât etme” şeklinde yorumlandığı ve bunun

da bir çeşit sapkınlık olduğu ifade edilmiştir. Yukarıda kısa açıklaması verilen “tevhîd, izâfetleri iskât etmektir” tarifi tasavvufi ekollerin paradigmalarına göre yorumlandığında farklı değerlendirmelere ulaşmak mümkündür. Sünnî tasavvufun genel paradigmasına göre değerlendirildiğinde şu sonuca ulaşılacağı söylenebilir: “Tevhîd; kişinin kendini masivaya (Allah’tan gayri şeylere) bağlayan her türlü bağlardan (izafetlerden) kurtarıp yalnızca ona bağlanması; fâil-i muhtâr olarak sadece Hakk’ı görmesi, eşya ve hadiseler üzerinde yegâne müessir olarak Hakk’ı bilmesi, sebeplere ve vasıtalara hakiki tesir vermemesi demektir.” Aynı tarif Türk edebiyatının tasavvufi tevhîd telâkkisini büyük oranda etkileyen vahdet-i vücûd kriterlerine göre yorumlandığında ise muhtemel değerlendirme şu şekilde olacaktır: “Tevhîd, -kişinin kendi benliği başta olmak üzere- Hakk’ın varlığına nispetle var kabul edilen bütün mahlûkâtın izâfi/göreceli varlıklarını, bu varlıklara nispet edilen faydalı olma, zararlı olma, sahip olma, azlık, çokluk, güzel ya da çirkin olma gibi bütün sıfatları ve bağları iskât etme/düşürme, olumsuzlama, silip süpürme demektir. Bu izah şekli, aynı zamanda eşyayı bütün sıfatlarından ve izâfetlerinden tecrîd etme/soyma ameliyesidir. Çünkü vasıta mesabesinde olan bütün izafetlerden tecridi şart koşturmaktadır. Sûfilerin, Hakk’ın mevcudiyetine nispetle var kabul edilen ilinti ve izafetlerin iskât edilmesi/düşürülmesi esasına dayanan bu tevhîd telâkkisini içselleştirmekle temelde; mahlukatın, Hakk’ın varlığına/vücuduna nispetle gerçek bir varlığa (vücûd-ı hakikiye) sahip olmayıp bir hayalden ibaret olduklarını, bunun neticesinde ise vücûd/varlık ifadesinden sadece Hakkın mevcudiyetinin anlaşılması gerektiğini yahut mahlukatın hakikatte vücûd/varlık payesini hak etmediklerini görme ve gösterme manasını hedefledikleri söylenebilir.”

Sûfilerin tevhîd telâkkileri genel olarak fenâ düşüncesine dayanır. Bu sebepten iskât-ı izâfât tevhîdi de bir fenâ düşüncesinin mahsulüdür. Klasik şairlerimizin iskât-ı izâfât tevhîdine muvaffak olabilmek için bazı yöntem önerilerinde bulunmuşlardır. Enfüsî ve âfâkî tefekkür, Hak âşıklarının hayatlarının tetkik edilmesi, âlem-i ıtlâka bakmak ve aşk erbabı olmayı bu öneriler arasında saymak mümkündür.

İskâtü’l-izâfât kavramına çok yakın kavramlardan biri de “iskâtü’l-yâât” kavramıdır. İskâtü’l-yâât demek “ya” harfini ortadan kaldırmak demektir. Arapça’da birinci teklik şahsa ait “âdiyeti” dile getiren mülkiyet/iyelik ifâdesi “yâ” harfiyle yapılmaktadır. Meselâ “kitâbî/benim kitabım” derken sondaki “yâ” harfi “benim” anlamı taşımaktadır. Yani Arapça’da iskâtü’l-yâât, benlik ve mülkiyet ifâde eden ‘yâ’ harflerini (lî, bî, minnî, ileyye gibi) ortadan kaldırmaktır. İskâtü’l-yâât demek aynı zamanda ef’âl ve sıfât ve harekâtını Hakk’ta fâni bilip Hakk’ın ef’âl ve sıfâtını isbat ile kendini aradan çıkarmak demektir.

“Tevhîd izâfetleri iskât etmektir” tanımının edebî metinlerde dikkat çeken kullanımlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Ki et-tevhîdu iskâtü’l-izâfât” ifade kalıbıyla, iskât-ı îtibârât eylemek, iskât-ı kuyûdât eylemek, iskât-ı muzafât eylemek, iskât-ı izâfât eylemek, izâfât-ı niseb eylemek, kuyûdât-ı izâfâtı terk eylemek, evsâf u izâfâtı terk eylemek, izâfâtı ortadan götürmek, iskât-ı vücûd eylemek, ifnâ-yı vücûd eylemek, cümleten izâfâtı kat’ itmek, izâfât u kuyûdât illerinden kurtulmak, cümle varlıkları iskât etmek, özin iskât etmek, izâfât u taayyünden soyunmak, cümle izâfâtı aradan iskât etmek, mahv-ı izâfet eyleyüp, niseb ve izâfâtan ümît kesmek, tahlîs-i izâfât eylemek, izâfeti selb etmek, kayd-ı kuyûd çekmek, izâfât u kuyûdu gidermek, nisbeti iskât etmek, kayd-ı sûretten geçmek, cümle kuyûdâtın

geçmek, kat’-ı izâfât itmek, kat’-ı izâfât-ı sivâ itmek, izâfât u kuyûddan kurtulmak, mahv-i sûret etmek, cümle izâfâtı bırakmak.

Kaynakça

- Abdulkerim Kuşeyri, (2014). *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Abdurrahman Sâmî, (1980). *Dîvân-ı Sâmî*, Şahinler Vakfı Neşriyatı, İzmir.
- Abdü'l-Kerim Cîlî, (1996). *El-Kehf Verrakıym fi Şerhi Bismillahirrahmanirrahim (Besmelenin Şerhi)*, (Çev.: Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa; Sadeleştiren: M. Yuluğ), Kitsan, İstanbul.
- Açıl, B. (2020). “*Tosyevî'nin Tercemetü'l-Levâiyih'i ve Tercüme Stratejisi*”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 1, 1-55
- Affî, E. (1996). *Tasavvuf, İslam'da Mânevî Hayat*, (Çev.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul.
- Ahmedî (tarihsiz), *Dîvân*, (Haz. Yaşar Akdoğan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları e-kitap, Ankara.
- Ahmed-i Rıdvân, (2017). *Dîvân*, (Haz. Halil Çeltik), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları e-kitap, Ankara.
- Altuntaş, İ. (2010). *Niyâzî-i Mısrî (1618-1694) Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, 2. Cilt, Gözde Matbaacılık, İstanbul.
- Arefeoğlu, G. (2005). *Hulvî'nin Gülşen-i Râz Lâhicî Şerhi Tercümesi ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ataseven, Y. (2015). *Hakkânî'nin “Manzûme-i Nasâyih” Adlı Eserinde Manzum Âyet ve Hadis Yorumları (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ateş, S. (tarihsiz) *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat (Radikal Gazetesi), İstanbul.
- Avcı, Ş. (2010). *XIX. yy. Şairi Şeyh Hacı Abdullah Ferdî Efendi Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lügati, Seçil Ofset, İstanbul.
- Azîz Mahmûd Hüdâyî, (2005). *Dîvân-ı İlahiyat, Tıpkıbasım ve Çeviriyazı*, (Haz. Mustafa Tatcı & Musa Yıldız), Sahhaflar, İstanbul.
- Bankır, M. M. (2004). *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bardakoğlu, A. (1999). “*İskât*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, (XIX): 137-143, İstanbul.
- Bayak, C. (2016). “Aziz Mahmud Hüdâyî: Fâtiha ve İhlâs Sureleri Tercüme ve Tevhîd Manzûmeleri”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/10, Spring, 89-136.

- Bayramoğlu, F. (1946). *Hacı Bayram Veli (Yaşamı, Soyu, Vakfı)*, TTK Yay., C.2, Ankara.
- Cebecioğlu, E. (2005). *Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., Ankara.
- Cengiz, M. (2014). *Bir Tasavvuf Klasığı Olarak Mahmûd Şebüsteri'nin Gülşen-i Râz Mesnevîsi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Dede Ömer Rüşenî, (2020). *Dîvân*, (Haz. Orhan Kemâl Tavukçu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları e-kitap, Ankara.
- Demirci, M. (2001). İsmail Ankaravî'ye Göre Bazı Tasavvuf Terimleri, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13-14, 1-8
- Ebû Nasr Serrâc Tûsî, (2012). *El-Lüma' (İslam Tasavvufu)*, (Çev.: Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul.
- Fenâyî Cennet Efendi, (2010). *Divan*, (Haz. Alim Yıldız), Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas.
- Ferîdüddîn Attâr, (1984). *Tezkiretü'l-Evliya*, (Haz. Süleyman Uludağ), İlim ve Kültür Yayınları, Bursa.
- Ferîdüddîn Attâr, (2013). *Esrârname*, (Çev.: Mehmet Kanar), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gedik, N. (2018). "Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi Divanı'nda Yer Alan Devriyyeler", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 20, İstanbul, 145-244.
- Gülhan, A. (2010). "Levhî ve Bağdatlı Rûhî'nin Terkib-bend'ine Naziresi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 61-78.
- Han, M. (2015). *Keşanlı Zihnî Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Haşmet, (tarihsiz) *Haşmet Külliyyatı (Divan, Senedü'ş-Şu'arâ, Vilâdetnâme, İntisabü'l-Mülk)*, (Haz. Mehmet Arslan & İsmail Hakkı Aksoyak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları e-kitap, Ankara.
- Hucvirî, (2014). *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İmam Gazâlî, (2002). *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, C.4, (Terc. Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul.
- İmam Rabbani, (1978). Mektubat, 7- Din ve Tasavvufun En İnce, En Girift ve O Nisbette Tehlikeli Çetin Noktası: Tevhîd, Sadeleştiren Necip Fazıl, *İslami Hareket*, s. 10
- İslamoğlu, A. (2007). *Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd ü Tahkik'i (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İsmâil Hakkı Bursevî. (2019). *Kitâbü'n-Netice Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri*, (Haz. Ali Namlı), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- İzmirli, İ. H. (1981), *Yeni İlm-i Kelâm*, Umran Yayınları, Ankara.
- Kara, M. (1995). "Fenâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C. 12, s. 333-335.

- Karataş, İ. (2015). *Balıkesirli Abdülaziz Mecdî ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kasap, İ. (1996). *Hüseyin Vassâf ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kısakürek, N. F. (2004). *Mümin-Kâfir*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- Kıstırak, S. (1999). *Abdurrahîm Karahisârî'nin Vahdet-nâme'si (Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kutlar, F. S. (1996). *Arpaemîni-zâde Sâmî Dîvânı: Tenkitli Metin-İnceleme-Özel Adlar Dizini I-II*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçükkaşçı, M. (2007). "Tecelli Sırrı", *Yüzakı Aylık Dergi*, S. 34, Aralık, 12-14.
- Mahmûd Şebüsterî, (1365/1986). *Mecmua-i Âsar-i Şeyh Mahmûd Şebüsterî: Gülşen-i Râz, Saâdetname, Hakku'l-Yakin, Mir'atü'l-Muhakkıkîn, Merâtibü'l-Ârifîn*, (Nşr. Samed Muvahhid), Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran.
- Mehmed Sıdkî, (2012). *Mehmed Sıdkî Dîvânı*, (Haz. Abdullah Eren), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları e-kitap, Ankara.
- Nakşî Ali Akkirmânî (2003). *Dîvân (İnceleme-Metin)*, (Haz. Hikmet Atik), Büruciye Yay., Sivas.
- Niyâzî-i Mısrî. (1974). *Tam ve Tekmil Niyâzî Divanı (Yeni İlavelerle)*, (Haz. Mahmut Sadettin Bilginer), İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- Özdamar, M. (2012). *Tasavvufta Temel Kavramlar Üzerine Gönül Rivayetleri*, Kırkkandil Yayınevi, İstanbul.
- Özköse, K. (2012). *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Pekdoğru, Y. (2016). *Osmanlı Son Dönem Sufilerinden Mustafa Vahyî Efendi'nin Tuhfetü's-Sâlihîn ve Sübhatü'z-Zâkirîn İsimli Eseri (Günümüz Harflerine Çevirisi ve Metin Tahlili)*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sarı, M. (2007). *Askerî Muhammed Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli Metni*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon.
- Tabakoğlu, M. (2016). *Nûreddinzâde, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tâhirü'l-Mevlevî, (1973). *Şerh-i Mesnevî, Mevlâna Celaleddin-i Rûmî*, C. 5, Selam Yayınları, İstanbul.
- Tanıdır, G. (2002). *Dîvân-ı Vuslatî (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Turan, L. (1999). *Yenişehirli Avnî Dîvânı'nın Tahlili ve Encümen-i Şuarâ'dan Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı'na Geçiş (Tenkitli Metin ve İnceleme)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Uludağ, S. (1988) “*Abd*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 57-57.
- Uludağ, S. (2003). “*Mahv ve İsbat*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 27, Ankara, 395-396.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul.
- Usûlî, (1990). *Divan*, (Haz.: Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara.
- Uyan, Ö. (2015). *Ömer Rûşenî'nin Bir Tercî'-Bendi'nin Şerhi: Müşkil-Küşâ (İnceleme- Açıklamalı Metin- Tasavvuf Kavramlar Sözlüğü)*, Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Üstün, M. C. (2014). *Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zeliâ Mesnevisi (Gramer-Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yağız, G. (2004). *Kâsımzâde Es-Seyyid Muhammed El-Bursevî Dîvânı Transkripsiyonlu Metni*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yavuz, Y. Ş. (1988). “*Adem*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 356-357.
- Yazar, İ. (2001). *Ömer Fuâdî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbüliyyesinin Metni*, Hamle Yay., İstanbul.
- Yenikale, A. (2002). *Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, M. K. (2010). *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yayınları, İstanbul.

Sorumlu Yazar Bilgileri:

Yazar ismi: İhsan Bulut

Bölüm: Oryantal Filoloji Bölümü: Türk Dili ve Edebiyatı

Fakülte: Eğitim ve İnsan Bilimleri Fakültesi

Üniversite, ülke: International Burch Üniversitesi, Bosna Hersek

Email: ihsan.bulut@stu.ibu.edu.ba

Lütfen alıntılayınız: Bulut, I. & Özdemir, E. D. (2022). İskât-ı İzâfât Tevhîdi-I Erbâb-ı Tahkîkin Gâmis ve Müşkil Mesâilinden Olan Tevhîde Dair Bir Tanım. *Türk Edebiyatları Araştırma Dergisi*, 3(1), 27-57. DOI: <https://doi.org/10.47580/tead.313>

Please Cite: Bulut, I. & Özdemir, E. D. (2022). The Tawheed of Isqât al-Idhâfât-I A Definition of Monotheism, the Finest, Most Intricate and Relatively Dangerous, Difficult Point of Religion and Sufism. *Journal of Research in Turkic Literatures*, 3(1), 27-57. DOI: <https://doi.org/10.47580/tead.313>

Alındı: Mart 19, 2022 ▪ Kabul: Ağustos 27, 2022